

**ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΦΥΛΟ & ΠΟΛΕΜΟΣ: ΕΜΦΥΛΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΡΩΣΟ-
ΟΥΚΡΑΝΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ
GENDER & WAR: GENDERED APPROACH OF RUSSIA-
UKRAINE WAR**

**Παπαδέα Σταυρούλα
Α.Μ. 2223Μ014**

Αθήνα 2024

Επιτροπή Αξιολόγησης

Επιβλέπουσα:

Καραγιαννοπούλου Χαρά (Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Διεθνών Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών, Πάντειον Πανεπιστήμιο)

Μέλη της τριμελούς επιτροπής:

Παπασωτηρίου Χαράλαμπος (Καθηγητής, Τμήμα Διεθνών Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών, Πάντειον Πανεπιστήμιο)

Τσιμόνης Κωνσταντίνος (Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Διεθνών Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών, Πάντειον Πανεπιστήμιο)

Copyright © Παπαδέα Σταυρούλα, 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Ευχαριστίες

Η συγγραφή της παρούσας διπλωματικής εργασίας δεν θα ήταν εφικτή χωρίς την ουσιαστική συνδρομή άλλων, τόσο σε ακαδημαϊκό όσο και σε προσωπικό επίπεδο. Έτσι, δράττομαι της ευκαιρίας να ευχαριστήσω όσους και όσες ήταν συνοδοιπόροι μου σε αυτό το ερευνητικό «ταξίδι».

Αρχικά, επιθυμώ να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στην επιβλέπουσα της διπλωματικής εργασίας μου, αναπληρώτρια καθηγήτρια κυρία Καραγιαννοπούλου Χαρά, για τις πολύτιμες προτάσεις και σχόλιά της, καθώς και για την αμέριστη υποστήριξη που μου παρείχε καθ' όλη τη διάρκεια της σύνταξής της.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω το σύνολο των διδασκόντων και διδασκουσών του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές» του Παντείου Πανεπιστημίου, διότι με ενέπνευσαν να αναπτύξω περαιτέρω το ερευνητικό μου ενδιαφέρον και να οδηγηθώ στην εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας.

Τέλος, ευχαριστώ ιδιαίτερω τους γονείς μου και τον σύντροφό μου για τη συνεχή βοήθεια και κατανόησή τους στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας, αλλά και γενικότερα για την ενθάρρυνσή τους στη μέχρι στιγμής ακαδημαϊκή πορεία μου.

Παπαδέα Σταυρούλα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη και λέξεις-κλειδιά	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Εισαγωγή	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Μεθοδολογία	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Θεωρητικό Πλαίσιο.....	14
<u>3.1. Θεωρία στρατιωτικοποίησης</u>	14
<u>3.2. Θεωρία του συνεχούς της βίας</u>	18
<u>3.3. Θεωρία του standpoint φεμινισμού</u>	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Έμφυλη ανάγνωση της (μη) συμμετοχής στην ένοπλη σύγκρουση	25
<u>4.1. Πού είναι οι γυναίκες;</u>	25
<u>4.2. Πού είναι οι άνδρες;</u>	29
<u>4.3. Πού είναι τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα;</u>	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: Νομιμοποιητικά αφηγήματα που εμπλέκουν το φύλο.....	38
<u>5.1. Οι ταυτότητες φύλου στην υπηρεσία του πολέμου</u>	38
<u>5.2. Παραδοξότητες στην επιτέλεση φύλου στην ουκρανική πλευρά του μετώπου</u>	41
Συμπερασματικές Σκέψεις.....	45
Βιβλιογραφία.....	47

Περίληψη και λέξεις-κλειδιά

Περίληψη

Η παρούσα εργασία υιοθετώντας φεμινιστική προσέγγιση, επιχειρεί να «διαβάσει» την τρέχουσα Ρωσο-Ουκρανική σύγκρουση μέσα από τους φακούς του φύλου. Με τη βοήθεια των θεωρητικών εργαλείων της στρατιωτικοποίησης, του συνεχούς της βίας και της standpoint θεωρίας, παρατηρεί και αναλύει δεδομένα και αφηγήματα που σχετίζονται με την εν λόγω σύγκρουση. Τα ερωτήματα γύρω από τα οποία αρθρώνεται το παρόν κείμενο είναι: α) πώς εμπλέκεται το φύλο στις διάφορες φάσεις και εκφάνσεις αυτής της ένοπλης σύγκρουσης; β) πώς διαμορφώνεται η εικόνα αυτής της σύγκρουσης αν ληφθεί υπόψη το φύλο σε ό,τι αφορά τη διεξαγωγή της; και γ) τι «βλέπει» κάποιος/α αν εστιάσει στις έμφυλες συνέπειες αυτού του πολέμου; Αναζητώντας λοιπόν τα έμφυλα υποκείμενα που εμπλέκονται στον Ρωσο-Ουκρανικό πόλεμο, η εργασία καθιστά ορατούς έμφυλους ρόλους που επιτελούνται ή δεν επιτελούνται στο πλαίσιο αυτής της σύγκρουσης και αποκαλύπτει τον ρόλο των έμφυλων στερεοτύπων στη διαμόρφωση των αφηγημάτων και τη λήψη των πολιτικών αποφάσεων.

Λέξεις-κλειδιά

Φύλο, Ρωσο-Ουκρανικός πόλεμος, φεμινιστικές θεωρίες, αφηγήματα, αρρενωπότητα, θηλυκότητα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Εισαγωγή

Στις 24 Φεβρουαρίου 2022, τα ρωσικά στρατεύματα εισέβαλαν στην Ουκρανία, εντείνοντας ακόμα περισσότερο τη συνεχιζόμενη διαμάχη μεταξύ των δύο κρατών, η οποία είχε ήδη αρχίσει από το 2014. Πολλοί αναλυτές έχουν σημειώσει ότι η εκδήλωση της ρωσικής επιθετικότητας κατά της Ουκρανίας ενδέχεται να οδηγήσει σε μία νέα διεθνή τάξη (Wlodkowska, 2023:157). Ιστορικά, οι δύο χώρες ήταν στενά συνδεδεμένες σε οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο. Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Ουκρανικού Κράτους, οι στενοί δεσμοί της «νέας» χώρας με τη Ρωσία συνέχισαν να υφίστανται μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 2000. Στη συνέχεια, η Ουκρανία ξεκίνησε να αποκτά μία πολιτική φίλα προσκείμενη στη Δύση, με κύριες επιδιώξεις της τη σύναψη Συμφωνίας Σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) και την ένταξή της στο ΝΑΤΟ, κάτι που αντιμετωπίστηκε θετικά από τα κράτη της Δύσης διότι αυτό θα σήμαινε τον περιορισμό της ρωσικής επιρροής στην Ουκρανία. Η Ουκρανία άρχισε να βιώνει μια ιδεολογική και γεωγραφική διχοτόμηση, καθώς το κεντροδυτικό τμήμα της χώρας επιθυμούσε την ενίσχυση των δεσμών με την Ευρώπη, ενώ το ανατολικό έτεινε προς τη Ρωσία.

Τον Μάρτιο του 2014, η κρίση οξύνθηκε λόγω της απόφασης του Ανώτατου Συμβουλίου της Κριμαίας να απευθυνθεί στη Ρωσία με αίτημα την επανένωσή της με αυτή. Η έκκληση αυτή αποτέλεσε το έναυσμα για την επέμβαση του ρωσικού στρατού και την ενσωμάτωση της περιοχής. Παράλληλα, οι ρωσόφωνοι πληθυσμοί του Ντονμπάς απαιτούσαν την πλήρη ανεξαρτησία τους από την Ουκρανία. Με την απαιτούμενη ρωσική αρωγή, οι αυτονομιστικές δυνάμεις κατέκτησαν μεγάλο μέρος του Ντονμπάς και ο πόλεμος έλαβε περιφερειακές διαστάσεις. Με την πάροδο των ετών, τα δύο μέρη παρέμειναν ανυποχώρητα στις θέσεις τους και κάθε προσπάθεια συμβιβασμού κατέστη ατελέσφορη. Την 21^η Φεβρουαρίου 2022, η Ρωσία προέβη σε επίσημη αναγνώριση των αυτονομημένων περιοχών του Ντονμπάς, δηλ. της Λαϊκής Δημοκρατίας του Ντονέτσκ και της Λαϊκής Δημοκρατίας του Λουγκάνσκ. Πρέπει να σημειωθεί ότι την επομένη ακολούθησε η έγκριση στρατιωτικής επέμβασης εκ μέρους της Ρωσίας και η προέλαση των στρατιωτικών δυνάμεων στις δύο περιοχές. Η δήλωση του Ρώσου προέδρου Πούτιν για την έναρξη μίας ειδικής στρατιωτικής επιχείρησης,

με σκοπό την «αποστρατιωτικοποίηση και αποναζιστικοποίηση» της Ουκρανίας στις 24 Φεβρουαρίου, σηματοδότησε την πρόκληση ενός γενικευμένου πολέμου που μαίνεται μέχρι σήμερα.

Πολλοί διεθνολόγοι και πολιτικοί επιστήμονες έχουν δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το ζήτημα του Ρωσο-Ουκρανικού πολέμου. Βέβαια, η πλειονότητα των αναλύσεών τους υιοθετεί κρατο-κεντρικές προσεγγίσεις όσον αφορά την ερμηνεία των αιτιών, της εξέλιξης και των επιπτώσεων αυτού του πολέμου. Οι αναλύσεις τους εκλαμβάνουν το κράτος ως δεδομένη οντότητα και εστιάζουν στα γεωστρατηγικά συμφέροντα που το κάθε μέρος προσπαθεί να ικανοποιήσει (Dodds et al., 2023:1519-1536). Το κύριο ζήτημα εδώ δεν είναι το πώς ή γιατί ο κόσμος οργανώνεται γύρω από ένα σύστημα κρατών, αλλά οι συνέπειες αυτής της δομής και η αναζήτηση λύσεων σε “εγγενή”-κατά τους ίδιους- προβλήματα του οικοδομήματος, με πιο σημαντικό εξ αυτών τον πόλεμο (Stears, 2016:75).

Οι «ορθόδοξες» μελέτες γύρω από το κράτος αλλά και οι mainstream αναλύσεις των ενόπλων συγκρούσεων (συμπεριλαμβανομένης και της Ρωσο-Ουκρανικής) δεν εξετάζουν παραμέτρους, οι οποίες, όπως υποστηρίζουν όσες/όσοι υιοθετούν μία κριτική προσέγγιση των διεθνών σχέσεων, παίζουν καθοριστικό ρόλο στα πολιτικά φαινόμενα (Bocquillon et al., 2024:261-281). Μεταξύ άλλων, οι θεωρητικοί της φεμινιστικής σκέψης, ασπαζόμενες μία κριτική και μεταθετικιστική θεώρηση του κόσμου, υιοθετούν την άποψη ότι οι πολιτικές κοινότητες (τα κράτη) είναι κοινωνικές κατασκευές, οι οποίες αναπαράγονται μέσω διαδικασιών και πρακτικών και επιτελούνται σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής τους. Ισχυρίζονται δε πως η συμπεριφορά των κρατών καθορίζεται από τις κοινωνικές ταυτότητες των ατόμων (έμφυλες, αλλά και εθνικές, θρησκευτικές κ.ά.), τις πεποιθήσεις των ελίτ και τις επικρατούσες νόρμες (Mingst & Arreguin-Taft, 2017).

Υπό αυτό το πρίσμα, η φεμινιστική σκέψη εισάγει την ιδέα πως οι ταυτότητες και ιδιαίτερα η ταυτότητα φύλου, εμπλέκεται δυναμικά τόσο στις διαδικασίες κατασκευής του έθνους-κράτους όσο και στις συμπεριφορές του σε καιρό ειρήνης και σε καιρό πολέμου (Thomson, 2020:4). Το φύλο, λοιπόν, εισέρχεται στη διεθνολογική σκέψη ως αναλυτικό εργαλείο, ως φακός που επιτρέπει τη θέαση ποικίλων διαστάσεων της αναπαραγωγής (βιολογικής και κοινωνικής) του έθνους-κράτους, του ορισμού των συνόρων του, αλλά και του τρόπου με τον οποίο αυτό εμπλέκεται σε συγκρούσεις και σε διαδικασίες επίλυσής τους (Sjoberg & Thies, 2023:456).

Η μέχρι τώρα ενασχόληση με τη Ρωσο-Ουκρανική ένοπλη σύγκρουση έχει απασχολήσει ερευνητές και ερευνήτριες αλλά και διεθνείς, ευρωπαϊκούς θεσμούς και ΜΚΟ που εργάζονται στο πεδίο, οι οποίες/οι έχουν συντάξει κείμενα, Εκθέσεις κ.λπ. που λαμβάνουν υπόψη τους το φύλο. Αυτά τα κείμενα (βλ. ενδεικτικά OSCE, 2023) αν και όχι τόσο πολυάριθμα όσο οι γεωστρατηγικές/οικονομικές αναλύσεις, αναφέρονται στην έμφυλη βία που σημειώνεται στο πλαίσιο αυτής της ένοπλης σύρραξης (NGO Girls & World Vision, 2024), σημειώνουν τη διαφορετική γκάμα κινδύνων που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι εμπλεκόμενοι/νες ανάλογα με το φύλο τους (UN Women, 2022:37), συζητούν τις έμφυλες συνέπειες αυτού του πολέμου (Asuinura & Sunyehzi, 2024) με πρωτοστατούσα την καταναγκαστική μετανάστευση χιλιάδων Ουκρανών (κυρίως) γυναικών προς την Ευρώπη (Tarkhanova & Pyrogova, 2023), κάνουν λόγο για την υποχώρηση στην αναγνώριση και τον σεβασμό των δικαιωμάτων που είχαν κατακτηθεί πριν την έναρξη της σύρραξης κ.λπ. Πρόκειται για προκλητικά κείμενα που αναταράσσουν την «ευταξία» της εννόησης της σύγκρουσης, αναδεικνύουν εκφάνσεις και ζητήματα λιγότερο δημοσιοποιημένα και εγείρουν το ενδιαφέρον.

Υιοθετώντας λοιπόν φεμινιστική προσέγγιση και χρησιμοποιώντας το αναλυτικό εργαλείο του φύλου, η παρούσα εργασία επιχειρεί μια επαν-ανάγνωση της πολυ-συζητημένης και πολυ-αναλυμένης Ρωσο-Ουκρανικής σύγκρουσης κοιτάζοντας μέσα από τον φακό του φύλου. Τα ερευνητικά ερωτήματα που θα απασχολήσουν είναι α) πώς εμπλέκεται το φύλο στις διάφορες φάσεις και εκφάνσεις αυτής της ένοπλης σύγκρουσης; β) πώς διαμορφώνεται η εικόνα αυτής της σύγκρουσης αν ληφθεί υπόψη το φύλο σε ό,τι αφορά τη διεξαγωγή της; και γ) τι «βλέπει» κάποιος/α αν εστιάσει στις έμφυλες συνέπειες αυτού του πολέμου;

Η παρούσα εργασία αποτελείται από πέντε κεφάλαια (συμπεριλαμβανομένων της Εισαγωγής και των Συμπερασματικών Σκέψεων). Πέραν λοιπόν της Εισαγωγής (κεφ. πρώτο), στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε, επισημαίνοντας πως υιοθετήθηκε στην παρούσα εργασία μετα-θετικιστική, φεμινιστική προσέγγιση και χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση περιεχομένου στην ανάλυση. Το τρίτο κεφάλαιο αφορά τους θεωρητικούς φακούς. Σε αυτό θα παρουσιαστούν συνοπτικά η θεωρία της στρατιωτικοποίησης (militarization theory) της Cynthia Enloe, η θεωρία του *συνεχούς της βίας* (continuum of violence) της Cynthia Cockburn και η standpoint φεμινιστική θεωρία της Harding (εστιάζοντας κυρίως στον τρόπο που εκείνη ερμηνεύει την ένοπλη διαμάχη). Μέσω αυτών των θεωρητικών

φακών της μετα-κονστρουκτιβιστικής προσέγγισης θα επιχειρηθεί μία «διαφορετική», έμφυλη μελέτη της πολυσυζητημένης Ρωσο-Ουκρανικής ένοπλης σύγκρουσης.

Το τέταρτο κεφάλαιο της εργασίας θα εστιάσει στη διεξαγωγή της ένοπλης σύγκρουσης στην Ουκρανία και θα προσπαθήσει να εννοήσει με ποιο τρόπο και επιτελώντας ποιους ρόλους εμπλέκονται τα έμφυλα υποκείμενα. Θα επιχειρήσει να απαντήσει σε διερωτήματα όπως: μετέχουν οι γυναίκες στη διεξαγωγή του πολέμου; «Σπάνε» τα έμφυλα στερεότυπα (σε ό,τι τις αφορά) στο πλαίσιο αυτής της σύγκρουσης; Πού είναι οι άνδρες σε αυτόν το πόλεμο; Επιτελούν ή όχι τους ρόλους που υπαγορεύονται από τα στερεότυπα που συνδέονται με την αρρενωπότητα; και τέλος πώς βιώνεται η συγκεκριμένη ένοπλη σύγκρουση από τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα; Οι προβληματισμοί αυτού του κεφαλαίου θα επεκταθούν και στον αναστοχασμό γύρω από βασικές έννοιες, όπως το εθνικό συμφέρον, η ισχύς, η συνεργασία και οι ένοπλες συγκρούσεις.

Στο πέμπτο κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στις έμφυλες αναπαραστάσεις και στα αφηγήματα στον Ρωσο-Ουκρανικό πόλεμο και θα επιχειρηθεί η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο αυτά διασυνδέονται με τους επιτελεστικούς ρόλους των δρώντων (Winterbotham, 2023:1). Σε αυτό το κεφάλαιο συζητείται η εργαλειοποίηση των έμφυλων στερεοτύπων για την προώθηση πολιτικών στοχεύσεων στο πλαίσιο της ένοπλης σύγκρουσης, όπως είναι η σύνδεση της αρρενωπότητας με τη σωματική δύναμη και την ενεργό συμμετοχή στον πόλεμο και της θηλυκότητας με την αδυναμία και τη θυματοποίηση. Επίσης, εδώ αναλύεται ο ρόλος των πολιτικών ελίτ στην κατασκευή αφηγημάτων με την αξιοποίηση έμφυλων σχημάτων λόγου που εξυπηρετούν τη «νομιμοποίηση» συγκεκριμένων ιδεών και συμπεριφορών κατά τη διάρκεια του πολέμου. Τέλος, παρουσιάζεται ο τρόπος με τον οποίο τα μέσα ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης αναπαράγουν μία αρρενωπή εθνική ταυτότητα για το «εμείς» και μία εκθηλυμένη ταυτότητα του αντιπάλου.

Η εργασία κλείνει με το κεφάλαιο των Συμπερασματικών Σκέψεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Μεθοδολογία

Σε ό,τι αφορά τη μεθοδολογία, πρώτον, η εργασία θα χρησιμοποιήσει την ανάλυση περιεχομένου (content analysis) για να μελετήσει τις Εκθέσεις των Διεθνών και Περιφερειακών Οργανισμών και των ΜΚΟ, αλλά και ποικίλα κείμενα που δημοσιεύονται από σημαντικά πρακτορεία ειδήσεων που ενημερώνουν για το τι συμβαίνει στον συγκεκριμένο πόλεμο. Η ερευνητική μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου -συνδυαστικά με τις έρευνες και τις ομάδες εστίασης (focus groups)- γνωρίζει ευρύτατη χρήση σε τομείς της κοινωνικής και πολιτικής επιστήμης. Ειδικότερα, όσον αφορά την πολιτική επικοινωνία, αξιοποιείται με σκοπό τη συστηματική ανάλυση και ερμηνεία του περιεχομένου διαφορετικών μορφών της (Neuendorf & Kumar, 2015:1). Ένα μείζον σημείο αναφοράς για τη συγκεκριμένη μεθοδολογία χρονολογείται από τη δεκαετία του 1950 και τον Αμερικανό κοινωνικό επιστήμονα Bernard Berelson, καθώς έκτοτε χρησιμοποιήθηκε για να περιλάβει την εξέταση περιεχομένου πολιτικής φύσεως στις διαφημίσεις, τις εκστρατείες, τις ομιλίες και τα μέσα ενημέρωσης. Τα τελευταία χρόνια, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι η ανάλυση περιεχομένου εξετάζει συμπληρωματικά τα ιστολόγια και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η προαναφερθείσα μέθοδος κατηγοριοποιεί λεκτικά ή συμπεριφορικά δεδομένα, προκειμένου τα τελευταία να συμπυκνωθούν και να ταξινομηθούν σε πίνακες. Η ανάλυση περιεχομένου, λοιπόν, αποτελείται από ποικίλες τεχνικές, με αξιοσημείωτες την ανάλυση κειμένου και την οργανωμένη μελέτη είτε απομαγνητοφωνημένης ομιλίας είτε γραπτού κειμένου. Βέβαια, υφίστανται και τεχνικές που δίνουν έμφαση στο περιεχόμενο του μηνύματος που δεν αποτελείται από κείμενο, με χαρακτηριστικά τα γραφικά στοιχεία, τις εικονογραφήσεις, τους ήχους, τις κινούμενες εικόνες, τις μη λεκτικές συμπεριφορές και τη μουσική. Η ανάλυση περιεχομένου δύναται να διακριθεί σε ποσοτική και ποιοτική. Η πρώτη λαμβάνει υπόψη την απαρίθμηση συγκεκριμένων παραμέτρων, ώστε να διαμορφώσει μία αντικειμενική ανάλυση επί των γνωρισμάτων των μηνυμάτων. Η δεύτερη επικεντρώνεται σε θέματα και μοτίβα τα οποία προκύπτουν, ύστερα από ενδελεχή μελέτη των μηνυμάτων. Οι καθοριστικοί παράγοντες που διακρίνουν μία ποσοτική από

μία ποιοτική ανάλυση σχετίζονται με τις υπό εξέταση δομές. Με αυτόν τον τρόπο, η φύση των δομών, αλλά και η αξιολόγηση αυτών οδηγούν σε ποσοτικές ή ποιοτικές περιγραφές των μηνυμάτων. Στην παρούσα έρευνα, θα εφαρμοστεί η ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, μέσω της μελέτης της διεθνούς βιβλιογραφίας και ειδησεογραφίας για τον Ρωσο-Ουκρανικό πόλεμο και των ομιλιών των δύο ηγετών για την κατανόηση των φανερών και λανθανουσών τάσεων.

Δεύτερον, υιοθετείται μετα-θετικιστική προσέγγιση και φεμινιστική μεθοδολογία. Η γράφουσα αποδέχεται την άποψη ότι ο κόσμος είναι κοινωνικά κατασκευασμένος και υποστηρίζει πως η παρούσα εργασία αντικατοπτρίζει μία υποκειμενική θέαση του κόσμου (Onuf, 2013:1). Η επιλογή μίας προσωπικής οπτικής γωνίας για τη θέαση του κόσμου δύναται να γίνεται συνειδητά ή ασυνείδητα, ενώ αναπόφευκτα θέτει περιορισμούς που συνάδουν με τις στερεότυπες αντιλήψεις μας (Lee et al., 2001:186). Έτσι, παράγεται διυποκειμενική γνώση, η οποία σχετίζεται με το πώς αντιλαμβανόμαστε ή βιώνουμε τον πραγματικό κόσμο, με τον τελευταίο να είναι ιδωμένος μέσα από τη δική μας προοπτική (Cooper-White, 2014:882). Η διυποκειμενικότητα αξιοποιείται είτε για να περιγράψει τη γνωστική συμφωνία ανάμεσα σε άτομα ή ομάδες, είτε την ταυτόχρονη αλληλεπίδραση με τους άλλους βάσει δύο διαφορετικών υποκειμενικών οπτικών (όπως στις περιπτώσεις που κάποιος ψεύδεται ή παρουσιάζει διαφορετικά τον εαυτό του ανάλογα με την εκάστοτε κοινωνική κατάσταση) (Cooper-White, 2014:882-883).

Η κεντρική ιδέα είναι ότι η πραγματικότητα αποτελεί μία κατασκευή και συν-δημιουργείται από τη διάδραση των ατόμων εντός του κοινωνικού συγκείμενου. Με τον ίδιο τρόπο, η παραγόμενη γνώση για τον κόσμο προκύπτει σύμφωνα με τη θεσιακότητα του υποκειμένου, ενώ το τελευταίο είναι φορέας συγκεκριμένων αντιλήψεων και προκαταλήψεων. Η λέξη “υποκείμενο” παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς προσδίδει μία αίσθηση μεταβλητότητας και ρευστότητας αναφορικά με τις επιρροές του εξωτερικού περιβάλλοντος. Έτσι, η διυποκειμενικότητα αναφέρεται σε μία αμοιβαία αλληλεπίδραση που είναι πιο εξελικτική συγκριτικά με τη δυαδική σχέση “υποκειμένου-αντικειμένου”, όπου το ένα μέρος (υποκείμενο) ενεργεί και το άλλο (αντικείμενο) λειτουργεί ως παθητικός δέκτης.

Σε ό,τι αφορά τη φεμινιστική μεθοδολογία, το κύριο μέλημά της είναι το κατά πόσο και με ποιόν τρόπο η παραγόμενη γνώση για το κοινωνικοπολιτικό συγκείμενο μπορεί να συνδεθεί με τα βιώματα και τις εμπειρίες των γυναικών, ευρισκόμενη σε ένα ανδροκρατούμενο μεθοδολογικό περιβάλλον που παραβλέπει την έμφυλη διάσταση

της κοινωνικής ζωής (Landman, 2006:429). Η φεμινιστική μεθοδολογία αντλεί από τη φεμινιστική επιστημολογία, η οποία προβληματίζεται γύρω από το ποια υποκείμενα δύνανται να είναι φορείς της γνώσης, τι μπορεί να ανακαλυφθεί, με ποιον τρόπο επιβεβαιώνεται η γνώση και ποια είναι η αλληλεπίδραση ανάμεσα στη γνώση και την οντολογία (Landman, 2006:430). Οι δε θεωρητικοί της φεμινιστικής σχολής σκέψης θέτουν στο επίκεντρο τις αρνητικές συνέπειες, οι οποίες προκύπτουν από τον αποκλεισμό του γυναικείου βλέμματος και της γυναικείας γνώσης και την προτεραιοποίηση των παραδοσιακών αντιλήψεων και κατασκευών περί της γνώσης που εκφράζονται από άνδρες (Mohajan et al., 2022:2-3).

Οι φεμινίστριες στοχάστριες (θεωρητικοί και φιλόσοφοι) του «δευτέρου κύματος» του φεμινισμού (του ακαδημαϊκού φεμινισμού) επηρέασαν με τη σκέψη τους τις συζητήσεις επί της μεθοδολογίας, υπενθυμίζοντας πως τόσο ο τρόπος παραγωγής της γνώσης, όσο και η παραγόμενη γνώση είναι πολιτικό ζήτημα πάντα διασυνδεδεμένο με την προώθηση της έμφυλης ισότητας (βλ. Betty Friedan, 1963 & Gloria Steinem, 1994). Μέσω της φεμινιστικής μεθοδολογίας, επιτυγχάνεται η εις βάθος κατανόηση των εμπειριών των γυναικών στο κοινωνικό γίγνεσθαι, ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες τους σε ικανοποιητικό βαθμό. Την ίδια στιγμή, η συγκεκριμένη μεθοδολογία θέτει εν αμφιβόλω τις έμφυλα προκατειλημμένες περιγραφές των ζώων των γυναικών, αλλά και των ανδρών (Landman, 2006:433).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Θεωρητικό πλαίσιο

3.1. Θεωρία στρατιωτικοποίησης

Η θεωρία της στρατιωτικοποίησης της Cynthia Enloe, προσφέρει (μεταξύ άλλων) τη δυνατότητα της μελέτης της συμμετοχής στις ένοπλες συρράξεις μέσα από τους αναλυτικούς φακούς του φύλου (Enloe, 2023α:40), γεγονός που την καθιστά κατάλληλη για τη συζήτηση της περίπτωσης του Ρωσο-Ουκρανικού πολέμου και το εγχείρημα να δοθεί απάντηση σε κάποια από τα ερευνητικά ερωτήματα που έχουν τεθεί σε αυτή την εργασία. Η θεωρία της στρατιωτικοποίησης έλκει την προσοχή σε πτυχές του πολέμου, με τις οποίες ασχολείται λιγότερο η διεθνής βιβλιογραφία: τη συμμετοχή και τους ρόλους των Ουκρανών γυναικών και ανδρών στη διεξαγωγή του πολέμου, στα βιώματά τους εκτός του πεδίου της μάχης αλλά και στο πλαίσιο της σύγκρουσης, τις φεμινιστικές αντιλήψεις σχετικά με τον ρωσικό ιμπεριαλισμό και τη διερεύνηση των κατά φύλο αρνητικών συνεπειών της ένοπλης αυτής σύγκρουσης στα άτομα που βρίσκονται είτε εντός είτε εκτός του ετεροκανονικού δίπολου αρρενωπότητας-θηλυκότητας.

Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θεωρία, η στρατιωτικοποίηση με βάση το φύλο είναι διαδικασία που υιοθετείται εντός των Ενόπλων Δυνάμεων μίας χώρας, αλλά δεν περιορίζεται μόνο σε αυτές. Η θεωρητική ματιά της «στρατιωτικοποίησης» είναι χρήσιμη για τη μελέτη και ανάλυση των μιλιταριστικών αντιλήψεων, των αποφάσεων για άσκηση βίας (ακόμη και έμφυλης βίας στο πλαίσιο των συγκρούσεων), της αύξησης των αμυντικών προϋπολογισμών και του φαινομένου της υπερηφάνειας των πολιτών για τον Στρατό, ενώ φέρνει στην παλέτα των φαινομένων, τα οποία μπορούν να διερευνηθούν με τη χρήση της, τον τρόπο με τον οποίο μπορεί μία πολιτική οργάνωση να μετατραπεί σε μέσο για την προώθηση της εθνικής ασφάλειας (Enloe, 2023β:285).

Από τη μία, η στρατιωτικοποίηση αποτελεί μία διαδικασία μετασχηματισμού, η οποία συμβαίνει με την πάροδο του χρόνου και ως επί το πλείστον, σε καιρό ειρήνης. Η προαναφερθείσα διαδικασία έχει κοινωνικές, πολιτικές και ψυχολογικές προεκτάσεις και δια μέσου αυτής κάθε άτομο, ομάδα ή ακόμη και κοινωνία ασπάζεται

μιλιταριστικές ιδέες και υιοθετεί απορρέουσες πρακτικές (Enloe, 2007:11). Πρέπει να σημειωθεί ότι η στρατιωτικοποίηση αφορά τους ανθρώπους ανεξάρτητα από το φύλο τους (γυναίκες, άντρες, queer άτομα). Βέβαια, επιστρατεύονται διαφορετικές μέθοδοι για τη στρατιωτικοποίηση διαφορετικών έμφυλων ομάδων, κυρίως λόγω του γεγονότος πως οι μιλιταριστικές αντιλήψεις επηρεάζονται από έμφυλες παραδοχές και αξίες. Κατά κανόνα, η στρατιωτικοποίηση θέτει ως προϋπόθεση τη λήψη συγκεκριμένων αποφάσεων, ώστε να επιτευχθεί. Εντούτοις, δεν αποτελεί μία αναγκαστική και μοιραία πορεία σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο. Η στρατιωτικοποίηση μπορεί να αναστραφεί, εφόσον αναθεωρήσουμε και επαναδιατυπώσουμε τις έννοιες της θηλυκότητας και της αρρενωπότητας.

Από την άλλη, ο συγκερασμός ιδεών, σχέσεων και πρακτικών δια των οποίων επιτυγχάνεται, καθιστά δύσκολο τον εντοπισμό της στρατιωτικοποίησης, ως μίας -κατά κύριο λόγο- νοητικής διαδικασίας. Η εξέλιξή της είναι αργή, ενώ εισχωρεί σταδιακά στους θεσμούς και συνήθως ασκεί γοητεία στις πολιτικές ελίτ. Παρά το γεγονός, όμως, ότι η στρατιωτικοποίηση δύναται να έχει πολλούς θιασώτες, μερικοί εκ των οποίων να διαθέτουν αξιόλογους πόρους, σπάνια αποτελεί ένα ενιαίο και συντονισμένο σχέδιο. Είναι σημαντικό να ληφθεί υπόψη ο καθοριστικός ρόλος των ιδεών, αφού οτιδήποτε μπορεί να στρατιωτικοποιηθεί εν μέρει ή πλήρως. Ο θαυμασμός και η αποδοχή στρατιωτικών αξιών, όπως η ασφάλεια, η αφοσίωση και το αίσθημα του ανήκειν είναι εφελκυστήριον για την προαναφερθείσα διαδικασία (Enloe, 2023β:285). Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα σύγχρονης κοινωνίας με υψηλό επίπεδο στρατιωτικοποίησης αποτελεί η Ρωσία, αφού πολλές πτυχές της καθημερινότητας των πολιτών έχουν στρατιωτικοποιηθεί (προσπάθεια δημιουργίας μίας συντηρητικής κοινωνίας που στρέφεται κατά των δικαιωμάτων των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων, μετασχηματισμός του εκπαιδευτικού συστήματος ώστε να διαμορφώσει μία νέα γενιά εθνολατρών, περιορισμός της πολιτιστικής ζωής μέσω αποκλεισμών σε φιλελεύθερους καλλιτέχνες κλπ.).

Η φεμινιστική σχολή σκέψης θεωρεί ότι η συνολική κατανόηση της στρατιωτικοποίησης καθιστά επιτακτική την ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο οι γυναίκες και τα κορίτσια εμπλέκονται σε αυτή τη διαδικασία ως έμφυλα όντα. Έτσι, απαιτείται να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στις εμπειρίες των γυναικών ως συζύγων, μητέρων, φίλων, εργαζομένων, πολιτών, αλλά και στους ρόλους τους ως πατριώτισσες, εθελόντριες και επιβιώσασες έμφυλης βίας (Enloe, 2023α:137). Επιπλέον, οι φεμινίστριες ερευνήτριες είναι ιδιαίτερα προσεκτικές στις προσπάθειες των οπαδών

του милитарισμού να μετατρέψουν οιονδήποτε σε στόχο στρατιωτικοποίησης. Αυτό μας επιτρέπει, δια της υιοθέτησης της φεμινιστικής προσέγγισης, να προσεγγίσουμε ερευνητικά την οργάνωση των γυναικών στην Ουκρανία, η οποία έχει τις ρίζες της στη δεκαετία του 1890 και η οποία υποχρεώθηκε από το ξεκίνημά της να βιώσει πιέσεις στρατιωτικοποίησης από ανταγωνιστικές αποικιοκρατικές δυνάμεις, με κυριότερη τη Ρωσία. Οι Ουκρανές φεμινίστριες έχουν τονίσει ότι η στρατιωτικοποίηση με βάση το φύλο έχει αποτελέσει, ιστορικά, βασικό εργαλείο της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής (Enloe, 2023a:156). Οι αποικιοκρατικές κατακτήσεις και τα επεκτατικά σχέδια της Ρωσίας στηρίζονταν σε ιδέες και πολιτικές και επηρεάζονταν από τις έννοιες της θηλυκότητας και της αρρενωπότητας (Enloe, 2023a:157). Η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο ο ρωσικός ιμπεριαλισμός αξιοποιούσε τις έμφυλες αντιλήψεις είναι ουσιώδης, κυρίως λόγω της προσπάθειας άσκησης ελέγχου στις Ουκρανές γυναίκες. Ακόμη, παρουσιάζει ενδιαφέρον η απόκριση των γυναικών στις αυτοκρατορικές προσπάθειες της Ρωσίας για στρατιωτικοποίηση. Η φεμινιστική προσέγγιση του τρέχοντος Ρωσο-Ουκρανικού πολέμου φέρνει στο προσκήνιο την ακτιβιστική σκέψη των γυναικών στην Ουκρανία και τον αγώνα τους κατά του σεξισμού και του милитарισμού διαχρονικά.

Η «αχίλλειος πτέρνα» της στρατιωτικοποίησης έγκειται στο γεγονός ότι βασίζεται σε ποικίλα αξιακά συστήματα και απαιτεί τη συμμετοχή πολλών γυναικών και ανδρών με διαφορετικές καταβολές για να αφομοιώσουν τις αντιλήψεις που αυτή επιτάσσει. Έτσι, η βιωσιμότητά της σχετίζεται με τη δυνατότητα άσκησης επιρροής σε πολυάριθμους τομείς της κοινωνικής ζωής. Όσοι και όσες αντιτίθενται στη στρατιωτικοποίηση, συμπεριλαμβανομένων των φεμινιστριών διανοητριών, δύνανται να αξιοποιήσουν τη γονεϊκή φροντίδα, την αφήγηση ιστοριών, τη δημιουργία εκστρατειών και τις τέχνες ως μέσα έμπρακτης αμφισβήτησης της διαδικασίας (Cockburn, 2007). Άλλωστε, η φεμινιστική σχολή σκέψης διατυπώνει τη θέση ότι η στρατιωτικοποίηση καθορίζεται από τα άτομα, που υιοθετούν συγκεκριμένες ιδέες και αφηγούνται ιστορίες με πατριαρχικά διδάγματα. Εντούτοις, η αμφισβήτηση και η αναθεώρηση τέτοιου είδους αντιλήψεων είναι δυνατή, γιατί τα διδάγματα που προάγουν τον πόλεμο δύνανται να αποδομηθούν ανά πάσα στιγμή.

Οι φεμινίστριες θεωρητικοί προβάλλουν ως κρίσιμη τη μελέτη της ζωής των γυναικών και των κοριτσιών τόσο στο προ-συγκρουσιακό και μετα-συγκρουσιακό συγκείμενο, όσο και κατά τη διάρκεια του πολέμου. Πράγματι, η πολυποικίλη ερευνητική δράση των προαναφερθεισών έχει επισημάνει τις επικρατούσες

μονοδιάστατες μιλιταριστικές αντιλήψεις, διευρύνοντας την κατανόηση των ατόμων σχετικά με τη στρατιωτικοποίηση και αποτελώντας τροχοπέδη στην επιβολή της. Η σφοδρή κριτική αυτού του ρεύματος σκέψης επικεντρώνεται στη στρατιωτικοποίηση των εννοιών της αρρενωπότητας, της μητρότητας και της εθνικής ταυτότητας, προκειμένου να ανασκευάσει τις ιδέες περί έμφυλης κατανομής των ρόλων σε περίοδο ειρήνης, αλλά και πολέμου (Cockburn, 2007:217).

Στον τρέχοντα πόλεμο μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας, παρουσιάζει ενδιαφέρον η μελέτη της ολοένα και πιο έντονης πορείας στρατιωτικοποίησης στη Ρωσία πριν από το 2014. Κατ' αρχάς, η αύξηση των εξοπλισμών αποτέλεσε κρίσιμο παράγοντα για τη ρωσική κοινωνία, ώστε στη συνέχεια να βιώσει εκδηλώσεις εκτεταμένης βίας. Οι στενοί δεσμοί ανάμεσα στις ρωσικές πολιτικές και στρατιωτικές ελίτ είναι ακόμη μία ένδειξη στρατιωτικοποίησης (Cockburn, 2004:31), που παρατηρείται στο Ρωσικό Κράτος. Επιπλέον, η επιβολή υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας σε όλους τους άρρενες πολίτες από 18 έως 30 ετών στη Ρωσία και η σταδιακή αύξηση των αστυνομικών δυνάμεων, η διεύρυνση του πεδίου δράσης τους και η ενδυνάμωση της ένοπλης ικανότητάς τους κατατάσσονται στις μιλιταριστικές πρακτικές. Τέλος, η έλλειψη δημοκρατικότητας της προεδρίας Πούτιν, με την υιοθέτηση ρητορικής που επικεντρώνεται στην εθνική ασφάλεια και τη μυστικότητα, αποτυπώθηκε σε νομοθεσίες λογοκρισίας των πολιτών, στρατιωτικοποιώντας περαιτέρω τη ρωσική κοινωνία.

Ομοίως, οι διαδικασίες στρατιωτικοποίησης εντάθηκαν και στην Ουκρανία από το 2014 μέχρι την παραμονή της ρωσικής εισβολής, ενισχύοντας τις προϋπάρχουσες έμφυλες ανισότητες κατά των γυναικών. Αν και σε πολλούς τομείς είχε υπάρξει πρόοδος, με τα ποσοστά αλφαριθμητισμού και απασχόλησης των Ουκρανών γυναικών του 21ου αιώνα να βρίσκονται σε υψηλά επίπεδα, το ξέσπασμα του γενικευμένου πολέμου έδειξε ότι η έμφυλη ισότητα παραμένει ένας ανεπίτευκτος στόχος. Η προϋπάρχουσα έμφυλη ανισότητα επιδεινώθηκε στην Ουκρανία με το ξέσπασμα του πολέμου, περιλαμβάνοντας ενδεικτικά την άνοδο της έμφυλης βίας και την εμφάνιση αυξημένων εμποδίων στην πρόσβαση των θηλυκοτήτων σε ζωτικής σημασίας υπηρεσίες (EU 4 Gender Equality, 2023:1). Χαρακτηριστικά, υπολογίζεται ότι πάνω 3,6 εκατομμύρια άτομα έχουν χρειαστεί άμεσα υπηρεσίες που σχετίζονται με την αντιμετώπιση της έμφυλης βίας.

Η έλευση του πολέμου και η έντονη στρατιωτικοποίηση που τον συνόδευσε, εκδήλωση της οποίας ήταν η υποχρεωτική στράτευση των Ουκρανών ανδρών,

προήγαγαν την προστασία της πατρίδας ως αρετής και προνομίου της αρρενωπότητας. Στον αντίποδα, πολλές γυναίκες, αλλά και άνδρες μετατράπηκαν σε «θύματα» των στρατιωτικοποιημένων αντιλήψεων. Η άρνηση συμμετοχής στην υποχρεωτική στράτευση επέφερε βαρύτερες ποινές, όπως φυλάκιση και εξορία, αλλά ακόμη και τον κοινωνικό στιγματισμό. Την ίδια στιγμή, τα δικαιώματα και οι ελευθερίες των γυναικών απειλήθηκαν, με χιλιάδες Ουκρανές να καταφεύγουν σε γειτονικές χώρες.

Η θεωρία της στρατιωτικοποίησης καταδεικνύει πως αυτή ως διαδικασία στηρίζεται σε έμφυλα στερεότυπα· οι άνδρες στρατιώτες «παύουν να είναι γυναικούλες» και αποτάσσονται ανθρώπινα χαρακτηριστικά όπως ο φόβος, η νοσταλγία, κ.λπ. (Steans, 2014:151). Αυτό αφορά την εκδήλωση έμφυλης βίας τόσο κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων όσο και μετά το τέλος αυτής (είτε μεταξύ αντιπάλων είτε και μεταξύ ανθρώπων που ανήκουν στο ίδιο «στρατόπεδο»). Η «εκπαίδευση» υποτίμησης των θηλυκοτήτων και των «θηλυκών» χαρακτηριστικών επιτρέπει την ενσωμάτωση ιδεών και απόψεων που δεν εκριζώνονται αυτόματα μόλις το άτομο, που την έχει υποστεί, απομακρυνθεί από π.χ. το πεδίο της σύγκρουσης. Στην υπό μελέτη περίπτωση, αυτός ο φακός επιτρέπει να δούμε και να ερμηνεύσουμε τις περιπτώσεις έμφυλης βίας που εκδηλώνεται από Ουκρανούς στρατιώτες προς τις Ουκρανές συζύγους τους μετά την επιστροφή τους από τον πόλεμο. Δίχως βέβαια οι συνέπειες μιας στρατιωτικοποίησης που ενδυναμώθηκε στο πλαίσιο της σύγκρουσης να παύουν να διαπερνούν τις ποικίλες εκφάνσεις της ζωής μετά τη λήξη της.

Μένει λοιπόν ανοικτό το ερώτημα της συσχέτισης του βαθμού στρατιωτικοποίησης στην Ουκρανία (και τη Ρωσία) με την επίτευξη επιτυχούς και βιώσιμη ειρήνης μετά τη λήξη της ένοπλης σύγκρουσης.

3.2. Θεωρία του συνεχούς της βίας

Η θεωρία του *συνεχούς της βίας* της Cynthia Cockburn (Cockburn, 2004 & Cockburn, 2007) προτάσσει τη χρησιμότητα μίας έμφυλης σκοπιάς στη μελέτη των φαινομένων της ειρήνης και του πολέμου (Cockburn, 2004:24). Η κατανόηση των γνωρισμάτων μίας ένοπλης σύγκρουσης, αλλά και της επίλυσης αυτής γίνεται ουσιώδης, προκειμένου να αμβλυνθούν οι αρνητικές συνέπειες του πολέμου και να εκπονηθούν τα κατάλληλα σχέδια για τη διατήρηση της ειρήνης. Εδώ, λοιπόν, εξετάζονται τα αίτια της σεξουαλικής και έμφυλης βίας που συνδέεται με τις συγκρούσεις. Σύμφωνα με τη θεωρία του *συνεχούς της βίας*, η σεξουαλική και έμφυλη

βία εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο πατριαρχικής βίας, το οποίο υφίσταται ήδη στο προ-συγκρουσιακό κοινωνικοπολιτικό συγκείμενο και συνεχίζει να υφίσταται κατά τη διεξαγωγή της ένοπλης σύρραξης, αλλά και μετά το τέλος αυτής. Όπως στη μεγαλύτερη πλειοψηφία των πολέμων, έτσι και στον Ρωσο-Ουκρανικό λαμβάνουν χώρα περιστατικά ακραίας έμφυλης βίας (NGO Girls & World Vision, 2024:12).

Η φεμινιστική έρευνα έχει επισημάνει τη σημασία του φύλου και τις έμφυλες σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονται σε περιόδους συγκρούσεων, αναδεικνύοντας την αλληλεπίδραση μεταξύ του φύλου και των διαφόρων άλλων μορφών βίας που εκδηλώνονται στο πλαίσιό τους. Το κάθε περιστατικό βίας διαπερνά συνολικά την ένοπλη σύγκρουση ως φαινόμενο (πριν, κατά τη διάρκεια, μετά). Έτσι, η έμφυλη βία που συμβαίνει πριν τον πόλεμο, εκδηλώνεται (ίσως πιο έντονα ή/και με διαφορετικές μορφές) κατά τη διάρκειά του και συνεχίζει να υπάρχει μετά τη λήξη του. Με αυτό τον τρόπο, δημιουργείται ένα αδιάσπαστο συνεχές (Cockburn, 2004:43). Η θεωρία του *συνεχούς της βίας* βασίζεται σε τρεις πυλώνες σκέψης. Πρώτον, απορρίπτει τη διχοτομία προσωπικό-διεθνές· δεν θεωρεί δηλαδή πως είναι διακριτές σφαίρες (βλ. Eploe, 2014). Το δε φύλο, υποστηρίζει η Cockburn, αποτελεί τον συνδετικό κρίκο των κρουσμάτων βίας σε κάθε περίπτωση αντίστοιχα. Σε περιόδους ειρήνης, η έμφυλη βία μπορεί να περιλαμβάνει ξυλοδαρμό και βιασμό εντός μίας συντροφικής/οικογενειακής σχέσης, καταστροφή περιουσίας, δολοφονίες δια λόγους τιμής, ακρωτηριασμό των γεννητικών οργάνων κ.λπ.. Σε καιρό πολέμου, τα προαναφερθέντα μπορεί να πάρουν τη μορφή του βιασμού από στρατιωτικές δυνάμεις (είτε αντίπαλες, είτε φίλα προσκείμενες), απομόνωση, εξαναγκασμό σε πορνεία και σεξουαλικά βασανιστήρια κ.λπ. (Garcia, 2022).

Δεύτερον, το συνεχές της βίας σχετίζεται με την ανάλυση φύλου. Εστιάζοντας στις υφιστάμενες κοινωνικές και πολιτιστικές νόρμες της σχέσης μεταξύ αρρενωπότητας και θηλυκότητας (Mannell, 2023:14), υποστηρίζεται ότι είναι ανώφελο να διαχωρίζουμε αυστηρά την ειρήνη από τον πόλεμο και κατ' επέκταση την προπολεμική από τη μεταπολεμική περίοδο. Υιοθετώντας τη σκέψη της Cockburn για τα στάδια εμφάνισης της βίας (βλ. Cockburn, 2004:43), διακρίνουμε εκείνο που προηγείται της σύγκρουσης, τον ίδιο τον πόλεμο, τη διαδικασία ειρήνευσης και την ανασυγκρότηση. Οι έμφυλες σχέσεις και εξουσίες, ισχυρίζεται η Cockburn, συνεχίζουν να υφίστανται, κατά τη μετάβαση από το ένα στο άλλο στάδιο. Η έκφραση του φύλου δια μέσου της βίας διαπερνά όλες αυτές τις στιγμές, καθώς και κάθε φάση των διαδικασιών σύναψης ειρήνης. Έτσι, η αντιμετώπιση ενός περιστατικού ως

αποκομμένου από όσα επακολουθούν ή προηγούνται περιορίζει την ικανότητα μίας ολοκληρωμένης απεικόνισης του πολέμου (Cockburn, 2004).

Τρίτον, το συνεχές της βίας εκλαμβάνεται ως μία αδιάκοπη ροή, η οποία διαπερνά και επεκτείνεται στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον, με τις έμφυλες σχέσεις να διαμορφώνουν τέτοιου είδους αλληλεπιδράσεις. Η ιεραρχία του φύλου αφορά τόσο τις διαπροσωπικές σχέσεις όσο και τους κοινωνικούς θεσμούς (π.χ. την οικογένεια και το σχολείο) αλλά και τους πολιτικούς, οικονομικούς, κ.λπ. θεσμούς (π.χ. επιχειρήσεις, διεθνείς οργανισμούς κ.λπ.). Όσο μεγαλώνει, λοιπόν, το χάσμα του φύλου, τόσο περισσότερο αυξάνονται οι πιθανότητες βίαιης εκδήλωσης αυτού (του χάσματος).

Στην πλειοψηφία των ανθρώπινων κοινωνιών, η ανισότητα μεταξύ των φύλων, την οποία παράγει και αναπαράγει η πατριαρχία, έχει διαμορφώσει αντιλήψεις περί ανωτερότητας της αρρενωπότητας και ευαλωτότητας της θηλυκότητας (με τις θηλυκότητες να είναι κυρίως οι αποδέκτες βίας). Μάλιστα, η κατώτερη κοινωνική θέση της θηλυκότητας σε περιόδους ειρήνης, αποτελεί προάγγελο κυριαρχίας της βίας εναντίον αυτής κατά τη διάρκεια του πολέμου (Nordas & Cohen, 2021:198). Με αυτόν τον τρόπο, γίνεται κατανοητό ότι ο τρόπος δόμησης των έμφυλων σχέσεων σχετίζεται άμεσα με τη βία (σε καιρό ειρήνης και πολέμου). Η έμφυλη βία διαπερνά κάθε επίπεδο ατομικό, κρατικό (εθνικό) και διεθνές και μπορεί να συμβεί ανά πάσα στιγμή, εντείνοντας την εκρηκτική ένταση της βίας, ειδικά σε περίοδο πολέμου (Carprioli, 2011). Υπό τον όρο, λοιπόν, ότι (σχεδόν) όλες οι μορφές βίας έχουν έμφυλο χαρακτήρα, μία φεμινιστική στρατηγική που λαμβάνει υπόψη το φύλο δύναται να περιορίσει τέτοιου είδους φαινόμενα (Carprioli, 2011).

Αυτή η θεωρητική προσέγγιση επιτρέπει να αντιληφθούμε τον Ρωσο-Ουκρανικό πόλεμο ως μία περίοδο στην ιστορία των κοινωνιών της Ρωσίας και κυρίως της Ουκρανίας (στο έδαφος της οποίας λαμβάνει χώρα η σύγκρουση) στο πλαίσιο της οποίας εκδηλώνονται φαινόμενα έμφυλης βίας, τα οποία δεν είναι ανεξάρτητα από ό,τι συνέβαινε στο προ-συγκρουσιακό στάδιο αυτών των κοινωνιών. Από το 2014 έως το 2022, έχει υπολογιστεί ότι πάνω από οκτώ εκατομμύρια Ουκρανοί είναι εσωτερικά εκτοπισμένοι εντός της ουκρανικής επικράτειας (UNDP, 2023). Εξ αυτών, οι γυναίκες και τα κορίτσια φτάνουν το ποσοστό του 60%, γεγονός που τις καθιστά περισσότερο ευάλωτες σε κινδύνους όπως η εμπορία ανθρώπων, η σεξουαλική εκμετάλλευση και η ψυχική κακοποίηση. Επιπλέον, η μακροχρόνια σύγκρουση έχει επιδεινώσει την έκθεσή τους σε διάφορες μορφές έμφυλης βίας, με χαρακτηριστικά παραδείγματα την

ενδοοικογενειακή βία και τη βία που σχετίζεται με τον σεξουαλικό προσανατολισμό (CARE, 2023). Με βάση τις αναφορές των Ηνωμένων Εθνών για τον Ρωσο-Ουκρανικό πόλεμο, ήδη από την έναρξη της σύγκρουσης, υφίστανται καταγγελίες για περιστατικά σεξουαλικής βίας από Ρώσους στρατιώτες σε Ουκρανές γυναίκες, με το ποσοστό να αγγίζει το 15% (UNDP, 2023). Παράλληλα, η παραμονή των γυναικών σε περιοχές εχθροπραξιών εντείνει τον κίνδυνο για αυτές και αυξάνει τις πιθανότητες εκδήλωσης ενδοοικογενειακής βίας και κακοποίησης.

Ακόμη και πριν από τον πόλεμο, όμως, η έμφυλη βία στην Ουκρανία αποτελούσε ένα σημαντικό θέμα με σοβαρές συνέπειες για τη διαβίωση των ατόμων, κυρίως των γυναικών και των κοριτσιών. Η βία με βάση το φύλο εξακολουθεί να είναι ένα μείζον ζήτημα, όπως αποτυπώνουν οι έρευνες των διεθνών οργανισμών. Γενικά, εκτιμάται ότι το 38% των γυναικών στην Ουκρανία έχουν υποστεί σεξουαλική ή σωματική κακοποίηση από άτομο του οικείου περιβάλλοντός τους, τουλάχιστον μία φορά στη ζωή τους (UN news, 2022). Η σύγκρουση «απλά» αύξησε δραματικά τα περιστατικά έμφυλης βίας. Οι δημόσιοι ομαδικοί βιασμοί και οι ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες που προκύπτουν, πολλές φορές, ως αποτέλεσμα, αποτελούν συχνό φαινόμενο. Αν και η γράφουσα δεν υποστηρίζει τη διχοτομία «θηλυκότητα-ειρήνη/αρρενωπότητα-βία» (βλ. Steans, 2014) ούτε αρνείται την ύπαρξη μεγάλου αριθμού γυναικών που έχουν ασκήσει ακραία βία στο πλαίσιο των συγκρούσεων (βλ. ενδεικτικά Sjoberg & Gentry, 2007), στην προκειμένη περίπτωση έχουμε αναφορές για πολλά περιστατικά βίας με θύτες άνδρες που ανήκουν στον Ρωσικό και τον Ουκρανικό Στρατό και για θύματα γυναίκες, οι οποίες μπορεί να ανήκουν στον άμαχο πληθυσμό, αλλά και στις Ένοπλες Δυνάμεις (βλ. UN news, 2023).

Η θεωρία του *συνεχούς της βίας*, πέραν του ότι αντιλαμβάνεται «το συνεχές», προσπαθεί να ενσωματώσει συνολικά τις εμπειρίες των επιβιωσάντων/επιβιωσασών έμφυλης βίας, εκ των οποίων η πλειονότητα είναι γυναίκες. Δίνει έμφαση στις πατριαρχικές κοινωνικές δομές, που προκαλούν διακρίσεις και βία εις βάρος των θηλυκοτήτων σε περίοδο ειρήνης και λαμβάνουν πιο εντατική και οργανωμένη μορφή σε καιρό πολέμου και σημειώνει πως η εξουσιαστική σχέση μεταξύ αρρενωπότητας και θηλυκότητας ξεπερνά τους περιορισμούς του τόπου, του χρόνου και της φυλής. Μέσω αυτής, παραδείγματος χάριν, δύναται να εξηγηθούν επαρκώς οι λόγοι που οι Ουκρανοί στρατιώτες προβαίνουν σε βιασμούς κατά γυναικών συναδέλφων τους.

3.3. Θεωρία του standpoint φεμινισμού

Η θεωρία του standpoint φεμινισμού, όπως τη διατύπωσε η Sandra Harding,(1991, 1993, 2001, 2004) είναι ένα σύνολο ιδεών που τονίζει πως η γνώση σχετίζεται με την κοινωνική θεσιακότητα του ατόμου. Αμφισβητεί την αντικειμενικότητα της παραδοσιακής επιστήμης, υπογραμμίζοντας ότι οι mainstream ερευνητές και τα κυρίαρχα θεωρητικά σχήματα έχουν παραβλέψει την ύπαρξη των γυναικών, της σκέψης τους και των φεμινιστικών αντιλήψεων. Η Harding υποστηρίζει πως η δόμηση των κοινωνιών, σύμφωνα με το φύλο, τη φυλή, την τάξη και άλλες κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις, καθορίζει την κοινωνική θέση του ατόμου και επηρεάζει τη γνώση του για τον κόσμο. Η γνώση, για τις/τους οπαδούς της standpoint προσέγγισης, τοποθετείται πάντοτε εντός του κοινωνικού πλαισίου.

Η αξιοποίηση της γνώσης της μετα-κονστρουκτιβιστικής σχολής σκέψης σε αυτή τη θεωρία συμβάλει στην αποσαφήνιση των σχέσεων εξουσίας που διαμορφώνουν τον κοινωνικό λόγο σχετικά με τις συγκρούσεις και την οικοδόμηση της ειρήνης. Υπογραμμίζεται δε ότι κύριος λόγος αύξησης των ανισοτήτων και της εμφάνισης των πολέμων είναι η πατριαρχία, η οποία είναι παρούσα στην πλειοψηφία των κοινωνιών. Η συγκεκριμένη προσέγγιση υποστηρίζει ότι η έννοια της “γνώσης” αποτελεί μία κοινωνική κατασκευή που διαμορφώνεται από τις εκάστοτε κυρίαρχες ιδεολογίες, πολιτικές δομές και νόρμες. Ως απόρροια, η θεωρούμενη ως «γνώση» σχεδόν πάντα εξυπηρετεί τα συμφέροντα της κυρίαρχης ομάδας (Zalewski, 1993).

Παρά λοιπόν το γεγονός πως οι γυναίκες συνιστούν μία ομάδα η οποία βρίσκεται στο περιθώριο, βάσει της standpoint θεωρίας έχουν τη δυνατότητα να προτείνουν μία εναλλακτική οπτική, που ενδέχεται να συμβάλει στη δημιουργία ενός νέου είδους γνώσης και να ανατρέψει ριζικά τις καθιερωμένες αντιλήψεις για το τι ορίζεται ως «γνώση» (Tickner, 2005). Η θεωρία του standpoint φεμινισμού υποστηρίζει την ανάγκη ανασκευής της υπάρχουσας γνώσης και την ανασύνθεσή της, βασισμένη στα βιώματα της καθημερινότητας των γυναικών. Παράλληλα, δίνεται έμφαση στη διαθεματική (intersectional) προσέγγιση και στις διαφορετικές κοινωνικές ταυτότητες, αναγνωρίζοντας ότι οι γυναίκες σχηματίζουν μία ετερογενή ομάδα με επιμέρους διαφορές (Tickner, 1997).

Εμπνευσμένη από τον μετα-κονστρουκτιβισμό, η φεμινιστική αυτή οπτική εξετάζει τις σχέσεις ισχύος μεταξύ ανδρών και γυναικών και τους δομικούς παράγοντες που συντηρούν και αναπαράγουν τις διακρίσεις κατά των δευτέρων, με στόχο την

ανατροπή αυτών των σχέσεων (άλλωστε όλη η φεμινιστική σκέψη κινείται συνειδητά για την προώθηση πολιτικών στοχεύσεων, όπως είναι η ισότητα φύλου). Επιπλέον, εξετάζοντας τις διασταυρώσεις (intersections) των κοινωνικών αξόνων υποτέλειας πάνω στους οποίους κινούνται οι άνθρωποι, επιτρέπει τη διερεύνηση των αιτίων που καθιστούν τις γυναίκες πιο ευάλωτες σε αποκλεισμούς, με στόχο πάντα την προώθηση της έμφυλης ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο τόπος διασταύρωσης της standpoint θεωρίας με τη θεωρία της στρατιωτικοποίησης (Cockburn, 2013). Η έμφυλη προσέγγιση της σύγκρουσης Ρωσίας-Ουκρανίας επιτρέπει να φανεί ο τρόπος επιτέλεσης του πατριαρχικού συστήματος, όπως αυτός καθίσταται ορατός μέσα από τους φακούς τόσο του standpoint φεμινισμού όσο και της στρατιωτικοποίησης. Η γεωγραφική και πολιτισμική θεσιακότητα της Ουκρανίας την τοπο-θετεί στο μεταίχμιο δύο αντιτιθέμενων ηγεμονικών δυνάμεων -της Ρωσίας και της Δυτικής Ευρώπης. Από τη μία, το Ρωσικό Κράτος αντιλαμβάνεται το Ουκρανικό ως προτεκτοράτο του (πρώην μέλος της Σοβιετικής Ένωσης). Κατά τη Ρωσία λοιπόν, η Ουκρανία «πρέπει» να υιοθετήσει τις ρωσικές αντιλήψεις περί νεωτερικότητας –άλλωστε έχει ιστορικούς και πολιτισμικούς δεσμούς μαζί της- και να απαγκιστρωθεί από την «επιζήμια» επίδραση της Δυτικής Ευρώπης.

Από την άλλη πλευρά, η Ουκρανία αντιμετωπίζεται ως ευρωπαϊκό έδαφος από τη Δυτική Ευρώπη και επιχειρείται η εισαγωγή δυτικών κοινωνικών και οικονομικών μοντέλων ζωής, ώστε να γίνει επιτυχώς η μετάβασή της από το μετα-κομμουνιστικό σύστημα σε μία φιλελεύθερη (δημοκρατική) νεωτερικότητα. Το Ρωσικό Κράτος είναι αντίθετο σε κάθε προσπάθεια δυτικού προσανατολισμού της Ουκρανίας, ενώ η Ευρώπη αντιστέκεται σθεναρά στις ρωσικές ενέργειες για άσκηση διαρκούς επιρροής στην Ουκρανία. Κάπως έτσι, δια της θεσιακότητας, η Ρωσία κατασκευάζει το πατριαρχικό αφήγημα περί «εκθηλυμένης» Ουκρανίας, η οποία ευρισκόμενη μεταξύ μίας «αρρενωπής» Ρωσίας (δυνατής, ηθικής και κραταιάς) και μίας «εκφυλισμένης, εκθηλυμένης και ηθικά έκπτωτης» Ευρώπης που αντιμάχεται την παράδοση (Kratochvil & O'Sullivan, 2023), εκείνη προτιμά τη δεύτερη. Στη σύγκρουση αποδόθηκαν έμφυλα χαρακτηριστικά, με τη Ρωσία να οικειοποιείται την αρρενωπότητα ως ανδρεία και χρέος διαφύλαξης των κεκτημένων της και την Ουκρανία να ταυτίζεται με τη θηλυκότητα και την ανάγκη για προστασία από κάποιον με αρσενικά χαρακτηριστικά. Βέβαια χρήσιμο είναι να σημειωθεί πως παρά τις εκτεταμένες επικρίσεις προς τη Ρωσία για τη στάση της απέναντι στην Ουκρανία, οι

mainstream αναλυτές δεν έχουν θέσει υπό αμφισβήτηση την εντεινόμενη επιρροή της Δυτικής Ευρώπης στην Ουκρανία, μάλλον αγνοώντας πως το σημαντικότερο είναι να καταστεί η ίδια ικανή να λαμβάνει αποφάσεις και να δρα αυτόνομα.

Επίσης, η standpoint θεώρηση και η σημασία που αυτή δίνει στο προσωπικό βίωμα και την εν-τοπισμένη γνώση που παράγεται από αυτό, ωθεί στο να εστιάσει ο φακός της μελέτης αυτής της σύγκρουσης στον τρόπο με τον οποίο διαφορετικού φύλου άνθρωποι (γυναίκες, άνδρες, queer άτομα) βιώνουν, αναλόγως της θεσιακότητάς τους στο κοινωνικοπολιτισμικό συγκείμενο, τον πόλεμο (είτε στο στάδιο της διεξαγωγής του είτε στο στάδιο των συνεπειών του). Μία αναστοχαστική και έμφυλη «ανάγνωση» της εικόνας του Ρωσο-Ουκρανικού πολέμου μας επιτρέπει να αποκτήσουμε σαφέστερη και πληρέστερη εικόνα του τι συμβαίνει στο πεδίο της σύγκρουσης, εφόσον καθιστά ορατές έμφυλες ανισότητες και διακρίσεις που δεν είναι άσχετες με την ίδια τη σύγκρουση. Η εννόηση των έμφυλων ρόλων που επιτελούν οι εμπλεκόμενοι άνθρωποι και η προσοχή του λόγου (και άρα της γνώσης) που αυτοί διαμεσολαβούν, αποκαλύπτει πλευρές αθέατες «δια κοινού οφθαλμού».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Έμφυλη ανάγνωση της (μη) συμμετοχής στην ένοπλη σύγκρουση

4.1. Πού είναι οι γυναίκες:

Αδιαμφισβήτητα, το φύλο εξακολουθεί να παίζει σημαντικό ρόλο στον διαχωρισμό ανάμεσα σε μαχητές και αμάχους στο πλαίσιο του Ρωσο-Ουκρανικού πολέμου (Darden, 2023:1). Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, ένα μεγάλο μέρος των αμάχων είναι γυναίκες, οι οποίες είτε παραμένουν στις εστίες τους και στηρίζουν τα - άρρενα- συγγενικά τους πρόσωπα στο μέτωπο, είτε προβαίνουν σε καταναγκαστική μετανάστευση στα δυτικά της Ουκρανικής επικράτειας, αλλά και σε γειτονικές χώρες (π.χ. Πολωνία και αλλού). Παρά ταύτα, όμως, από το 2014 μέχρι σήμερα, ένας αξιοσημείωτος αριθμός Ουκρανών γυναικών έχει καταταγεί στις Ένοπλες Δυνάμεις και λαμβάνει μέρος στις εχθροπραξίες (Phillips & Martsenyuk, 2023:4). Το παρόν κεφάλαιο θα εστιάσει στις προαναφερθείσες και θα επιχειρήσει να τις «δει» -καθότι η βιβλιογραφία φαίνεται πως μάλλον δεν συζητά γι' αυτές.

Βάσει της Τρίτης Σύμβασης της Γενεύης για τη μεταχείριση των αιχμαλώτων πολέμου (βλ. ICRC, 1949), *μαχητές* θεωρούνται τα μέλη οποιασδήποτε οργανωμένης Ένοπλης Δύναμης που διοικούνται από το ένα εκ των δύο εμπλεκομένων μερών στη σύρραξη. Στην ίδια σύμβαση, διατυπώνεται ότι οι *άμαχοι*, αντιδιαμετρικά, είναι τα άτομα που δεν αποτελούν μέλη των Ενόπλων Δυνάμεων. Παρά το γεγονός ότι ο άμαχος πληθυσμός βρίσκεται υπό καθεστώς προστασίας από τη βία κατά τη διάρκεια του πολέμου, στην πραγματικότητα, μόνο συγκεκριμένες ομάδες, όπως οι γυναίκες και τα παιδιά, αναγνωρίζονται ως άμαχοι λόγω των κοινωνικών ρόλων που τους αποδίδονται. Η αυθαίρετη ταύτιση των γυναικών με τους αμάχους και όχι με τους μαχητές βασίζεται στο γεγονός ότι πάντοτε οι γυναίκες συνιστούσαν μικρό ποσοστό των μαχητών σε οιαδήποτε διακρατική ή εμφύλια σύγκρουση (Goldstein, 2003).

Μάλιστα, η αντίφαση ανάμεσα στην άποψη πως οι γυναίκες ανήκουν εξ' ολοκλήρου στον άμαχο πληθυσμό και στην πραγματικότητα της εμπλοκής τους σε πολέμους, έχει διαμορφώσει την αντίληψη ότι η συμμετοχή των γυναικών στην άσκηση βίας, σε αυτό το πλαίσιο, είναι «αφύσικη» (Sjoberg & Gentry, 2007). Έτσι, οι γυναίκες αναλαμβάνουν ρόλους «άλλους». Για παράδειγμα, δύνανται να λειτουργήσουν ως σύμβολα της πατρίδας (Yuval-Davis & Anthia, 1989), αλλά και να

συμπληρώσουν το στράτευμα σε περίπτωση ελλιπούς στρατολόγησης ανδρών. Παρ' όλα αυτά, η επίσημη ένταξη των γυναικών στους εθνικούς Στρατούς, συνήθως, αντιμετωπίζεται ως απειλή για την ενότητα της μονάδας και ως επιπλέον βάρος στο πεδίο της μάχης (MacKenzie, 2015). Επίσης, οι Ένοπλες Δυνάμεις επιλέγουν με καθορισμένα κριτήρια για το ποια γυναίκα θα συμμετάσχει σε στρατιωτικές επιχειρήσεις, λαμβάνοντας υπόψη παράγοντες όπως η φυλή, η τάξη και άλλες κοινωνικές ταυτότητες (Enloe, 2000).

Η περίπτωση της Ουκρανίας χρήζει ιδιαίτερης προσοχής, αφού η οργάνωση των γυναικών σε ένοπλες ομάδες μετρά σχεδόν έναν αιώνα. Η συμμετοχή τους σε συρράξεις επανήλθε στο προσκήνιο την περίοδο των διαδηλώσεων του Euromaidan στο Κίεβο (Νοέμβριος 2013-Φεβρουάριος 2014), στόχος των οποίων ήταν η ανατροπή της φιλορωσικής κυβέρνησης του προέδρου Βίκτορ Γιανουκόβιτς, ο οποίος είχε αρνηθεί την υπογραφή της Συμφωνίας Ε.Ε.-Ουκρανίας. Στο πλαίσιο των διαδηλώσεων, υπήρξαν ένοπλες συγκρούσεις μεταξύ πολιτών και αστυνομικών δυνάμεων, οι οποίες κορυφώθηκαν το διάστημα Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου 2014. Η πολυποίκιλη δράση και παρουσία των γυναικών έγινε ορατή, μέσω της αμφισβήτησης των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων από τις Ουκρανές, καθώς και της απαίτησής τους να αναγνωριστεί ο ισότιμος ρόλος τους στον επαναστατικό αγώνα. Άλλωστε, με βάση τα ευρήματα των Nikolayenko και DeCasper (2018), υπολογίζεται ότι οι γυναίκες αντιπροσώπευαν σχεδόν το ήμισυ του συνολικού αριθμού των συμμετεχόντων σε ορισμένες διαμαρτυρίες.

Είναι απαραίτητο να επισημανθεί ότι η Ουκρανική κυβέρνηση είχε αναλάβει δράση όσον αφορά τις πολιτικές που αφορούν το φύλο στο Στράτευμα πριν την έναρξη του πολέμου. Τον Φεβρουάριο του 2015, οι γυναίκες εντάχθηκαν επίσημα στις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Τον Δεκέμβριο του 2021, όσες γυναίκες ήταν επαγγελματίες στρατιώτες εγγράφηκαν υποχρεωτικά στα μητρώα για ενδεχόμενη στρατιωτική υπηρεσία. Το ξέσπασμα του γενικευμένου πολέμου τον Φεβρουάριο του 2022 συνοδεύτηκε από την επιβολή στρατιωτικού νόμου για το σύνολο των ανδρών, οι οποίοι υποχρεωτικά στρατεύτηκαν. Εντούτοις, η κρατική προσπάθεια για την ενσωμάτωση των γυναικών σε στρατιωτικούς ρόλους συνάντησε εμπόδια, λόγω των παραδοσιακών έμφυλων αντιλήψεων που τις εκλαμβάνουν πρωτίστως ως αμάχους. Αυτό έχει ως απότοκο η ένταξη των γυναικών στις Ένοπλες Δυνάμεις να γίνεται κυρίως σε εθελοντική βάση.

Ας εστιάσουμε, όμως, σε καθεμία από τις προαναφερθείσες φάσεις ένταξης (ή μη) των γυναικών στον Ουκρανικό Στρατό. Το 2015, η συμμετοχή των γυναικών στη στρατιωτική κινητοποίηση εντάχθηκε σε μία γενικότερη προσπάθεια αύξησης του δυναμικού του Ουκρανικού Στρατού. Η ενίσχυση κατά 200.000 άτομα ήταν μία στρατηγική κίνηση αντιμετώπισης της ρωσικής επιθετικότητας που είχε ήδη εκδηλωθεί έναν χρόνο πριν. Ήδη από το 2014, οι Ουκρανικές Ένοπλες Δυνάμεις είχαν στρατολογήσει 100 γυναίκες για παροχή ιατρικής περίθαλψης -δηλαδή σε μη μάχιμες θέσεις. Ταυτόχρονα την ίδια εποχή, τουλάχιστον 15.000 άτομα εντάχθηκαν εθελοντικά σε ειδικά τάγματα, με τις γυναίκες να συνιστούν ένα μικρό μέρος αυτών των δυνάμεων (Darden, 2023:4) .

Η κινητοποίηση του 2015 ανέδειξε την πρόθεση της Ουκρανίας να διευρύνει σημαντικά τη βάση του Στρατεύματός της εντάσσοντας και τις γυναίκες, δηλαδή το ήμισυ του ενήλικου πληθυσμού της επικράτειας στον Στρατό. Η απόφαση στράτευσης των γυναικών (2015) ανέτρεψε εν μέρει τις υφιστάμενες πρακτικές αναπαραγωγής του κοινωνικού ρόλου των γυναικών ως αποκλειστικά φροντιστριών της οικογένειας, επιτρέποντάς τους να εισέλθουν σε ένα καθαρά αρρενωπό περιβάλλον. Η είσοδός τους, όμως, έγινε υπό τον όρο της ανάληψης ρόλων (εκτός της οικίας) οι οποίοι αποτελούσαν συνέχεια εκείνων που είχαν εντός της οικογενειακής εστίας. Η διοίκηση τις τοποθέτησε σε θέσεις που ανταποκρίνονταν στους έμφυλα κατανεμημένους κοινωνικούς τους ρόλους, π.χ. ως μαγείρισσες ή ως υπεύθυνες για την καθαριότητα, αλλά όχι σε μάχιμες θέσεις (Martsenyuk et al., 2016).

Η 11η Οκτωβρίου 2021 σηματοδοτήθηκε από την έκδοση της διαταγής νο. 313 του Ουκρανικού Υπουργείου Άμυνας. Σύμφωνα με αυτή, ζητήθηκε από όσες γυναίκες ήταν μεταξύ 18 και 60 ετών και εργάζονταν σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, να εγγραφούν στα κατά τόπους γραφεία στρατολόγησης για πιθανή στρατιωτική θητεία. Η διαταγή αφορούσε κλάδους της ιατρικής και των συναφών επιστημών υγείας, της επιστήμης της βιολογίας, της φυσικής και της χημείας. Επίσης, τους τομείς της διοίκησης, των οικονομικών και της (επαγγελματικής) μαγειρικής. Όπως και στην προηγούμενη κινητοποίηση, δεν υφίστατο κάποια υποχρέωση συμμετοχής των γυναικών σε μάχιμες επιχειρήσεις και δεν εγκαθιδρύθηκε ένα σύστημα γενικής επιστράτευσής τους. Είναι ενδεικτικό ότι η αύξηση του αριθμού των γυναικών στο Σώμα του Στρατού δεν συνοδεύτηκε αυτόματα με την ανάληψη θέσεων στη γραμμή μάχης. Παράλληλα, επιβλήθηκαν πρόστιμα σε όσες κλήθηκαν να εγγραφούν και δεν

το έπραξαν, καθώς και για εκείνες που δεν εκπλήρωσαν την απαραίτητη στρατιωτική εκπαίδευση.

Η προαναφερθείσα πολιτική έδειξε από τη μία, αλλαγή στη στάση της κυβέρνησης σχετικά με τη συμμετοχή των γυναικών στις Ουκρανικές Ένοπλες Δυνάμεις, από την άλλη όμως, ανέδειξε τις αυξανόμενες δυσκολίες που αντιμετώπιζε η χώρα για να επιτύχει τους στόχους στρατιωτικής κινητοποίησης. Πολλοί αναλυτές έκαναν λόγο για μία αλλαγή συμβολικού χαρακτήρα στην Ουκρανία, υπό την πίεση μίας δυνητικής ρωσικής απειλής (Luxmoore, 2022). Η απαίτηση εγγραφής των γυναικών που δραστηριοποιούνταν σε συγκεκριμένους επαγγελματικούς τομείς θέτει το ζήτημα αν η συμμετοχή τους στον πόλεμο ως πολίτες ή ως στρατιώτες είναι πιο αποτελεσματική. Κατά την περίοδο αυτής της πολιτικής μεταβολής, πάνω από το 54% του πολιτικού προσωπικού στον Ουκρανικό Στρατό συνίστατο από γυναίκες, αλλά μόλις 900 γυναίκες ήταν αξιωματικοί και κατείχαν θέσεις διοικητικής ευθύνης.

Την 24η Φεβρουαρίου 2022, ο πρόεδρος της Ουκρανίας Ζελένσκι κήρυξε στρατιωτικό νόμο στο σύνολο της επικράτειας. Η έγκριση του στρατιωτικού νόμου δόθηκε από τη Verkhonva Rada (Κοινοβούλιο της Ουκρανίας) για 30 ημέρες, αλλά έκτοτε έχει παραταθεί επανειλημμένα. Σύμφωνα με την ουκρανική νομοθεσία για τον στρατιωτικό νόμο, οι εγγεγραμμένοι πολίτες στο Υπουργείο Άμυνας, την Υπηρεσία Ασφαλείας και την Υπηρεσία Πληροφοριών Εξωτερικού της χώρας δεν επιτρέπεται να απομακρυνθούν από τον τόπο διαμονής τους, χωρίς άδεια από την τοπική στρατιωτική διοίκηση. Αυτή η διάταξη είχε ως στόχο να διασφαλίσει ότι οι άνδρες θα παρέμεναν διαθέσιμοι για ενδεχόμενη στρατιωτική κινητοποίηση. Έτσι, δημιουργήθηκε μία στρεβλή έμφυλη κατανομή μεταξύ των ατόμων που (δι)έφευγαν από τη χώρα και όσων υποχρεωτικά έμεναν σε αυτή. Η κυβέρνηση της Ουκρανίας ενήργησε στρατηγικά για να περιορίσει τις ροές ανδρών-προσφύγων. Αναπόφευκτα, σε αυτό το σημείο ανακαλεί κάποιος/α τη σκέψη της Warren (1985) περί θεσμών που οδηγούν σε «δολοφονία» ανθρώπων συγκεκριμένου φύλου (gendercidal institutions). Οι Ουκρανοί άνδρες «επιλέγονται» με αυτό τον τρόπο να χάσουν δυνητικά τη ζωή τους υπερασπιζόμενοι τη «μαμά-πατρίδα» και ικανοποιώντας τις έμφυλες προσδοκίες της αρρενωπότητας –να γίνουν οι προστάτες.

Οι Ουκρανές, από την άλλη, αποτέλεσαν το μεγαλύτερο ποσοστό του εκτοπισμένου πληθυσμού. Υπολογίζεται ότι η συντριπτική πλειοψηφία των Ουκρανών προσφύγων αποτελείται από γυναίκες και παιδιά, με το ποσοστό να φτάνει το 90%. Η επιβολή του στρατιωτικού νόμου ανέθεσε στις γυναίκες ευθύνες που αναλογούσαν στο

φύλο τους, δηλαδή τη μέριμνα των παιδιών και των ηλικιωμένων, ιδιαίτερα αυτών που έψαχναν καταφύγιο εκτός της χώρας (Cindoglu, 2022).

Ο στρατιωτικός νόμος του 2022 επιτελεί την πατριαρχία, αναπαράγοντας ρόλους και προσδοκίες συνδεδεμένες με το φύλο των ανθρώπων στους οποίους απευθύνεται. Έτσι, τροφοδοτείται το κυρίαρχο αφήγημα περί γυναικών-θυμάτων (βλ. ενδεικτικά BBC News, 2022) και αποκρύπτεται ο ρόλος που αυτές μπορεί να έχουν διαδραματίσει στο πλαίσιο μίας ένοπλης σύγκρουσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της περίπτωσης που εξετάζουμε είναι η συμμετοχή των γυναικών στην ουκρανική αντίσταση κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης της ρωσικής εισβολής, με την κατασκευή κοκτέιλ μολότοφ και τη διενέργεια επιθέσεων εναντίον Ρώσων ενόπλων, αλλά και του ρόλου τον οποίο αυτές έχουν ως ενεργές συμμετέχουσες στα πεδία της μάχης (βλ. ενδεικτικά το ντοκιμαντέρ “The Invisible Battalion”).

Πράγματι, η συμμετοχή των Ουκρανών γυναικών στο πεδίο της μάχης έχει παρουσιάσει αυξητικές τάσεις από το 2013, ακολουθώντας τις διεθνείς εξελίξεις επί του συγκεκριμένου πεδίου. Ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης και πολέμου, η ένταξη των γυναικών στον Στρατό κρίθηκε ως αδήριτη ανάγκη με τις ίδιες να παίρνουν πρωτοβουλίες, παρά τις υφιστάμενες έμφυλες προκαταλήψεις. Κατά τη διάρκεια του Euromaidan, οι γυναίκες όχι μόνο έλαβαν ισότιμο μέρος στις διαμαρτυρίες, αλλά οργάνωσαν και αυτόνομες μονάδες αυτοάμυνας. Ύστερα από τα γεγονότα του 2013-2014 και από όταν ξέσπασε η ένοπλη σύγκρουση στην ανατολική Ουκρανία, πολλές γυναίκες συμμετείχαν στον πόλεμο είτε ως εθελόντριες είτε ως μέλη του Στρατού μέσω επιστράτευσης. Σύμφωνα με έρευνες, εκτιμάται ότι οι γυναίκες μαχήτριες στην ανατολική Ουκρανία έφτασαν τις 14.000 ήδη από το 2015 (UN Women, 2016:22-23).

4.2. Πού είναι οι άνδρες;

Τα κοινωνικά κατασκευασμένα έμφυλα στερεότυπα διαμορφώνουν τις εμπειρίες των γυναικών, αλλά και των ανδρών στο πλαίσιο του πολέμου, υπαγορεύουν ρόλους και ορίζουν τον βαθμό και το είδος κινδύνου που θα βιώσουν οι άνθρωποι, ανάλογα με το φύλο τους. Στο παρόν κεφάλαιο, ο φακός εστίασης θα στραφεί προς τους Ουκρανούς άνδρες και θα τους αναζητήσει στο πλαίσιο της σύρραξης, ίσως και σε χώρους όπου δεν αναμένονταν να βρίσκονται.

Το σχήμα «θηλυκότητα-ειρήνη/αρρενωπότητα-πόλεμος» έχει διασυνδέσει την αρρενωπότητα με την υποχρέωση επίδειξης θάρρους και τον ρόλο του προστάτη και έχει οδηγήσει στη δημιουργία Ενόπλων Δυνάμεων στελεχωμένων κυρίως (αν όχι αποκλειστικά) από άνδρες. Ο ουκρανικός στρατιωτικός νόμος του 2022 επιβεβαιώνει τα προαναφερθέντα, επιβάλλοντας στρατιωτική θητεία σε όλους τους «ικανούς¹» άνδρες και ταυτόχρονα, απαγορεύει στο σύνολο αυτών τη φυγή στο εξωτερικό. Πού βρίσκονται ή πού αναμένεται να βρίσκονται οι άνδρες στο πλαίσιο της Ρωσο-Ουκρανικής σύγκρουσης και τι συμβαίνει όταν ξεφεύγουν από το στενά καθορισμένο πλαίσιο του «ορθού» και αναμενόμενου καθήκοντός τους προς την πατρίδα;

Οι άνδρες, στο πλαίσιο του πολέμου που μελετάται στην παρούσα εργασία, πολεμούν. Το πεδίο της μάχης είναι ο «νομιμοποιημένος» χώρος ύπαρξης του άρρενα ουκρανικού πληθυσμού. Τι συμβαίνει όμως με αυτούς που δεν βρίσκονται «εκεί που πρέπει»;

Βάσει του διεθνούς δικαίου, οι άνδρες που δεν έχουν κινητοποιηθεί (δηλ. δεν έχουν κληθεί σε στρατιωτική υπηρεσία), διατηρούν την πολιτική τους ιδιότητα και προστατεύονται από οιαδήποτε στρατιωτική επίθεση. Η απόφαση, όμως, της Ουκρανικής κυβέρνησης περί απαγόρευσης των μετακινήσεων στο εξωτερικό για όλους τους άρρενες πολίτες κατέδειξε ότι όλοι οι άνδρες εκλαμβάνονται ως εν δυνάμει μαχητές και αναμένεται να επιτελέσουν τον ρόλο τους (Carpenter, 2022). Κανείς δεν επιτρέπεται να πάρει τη θέση του «χρήζοντος προστασίας». Έτσι, περισσότεροι από 1.091 άνδρες, οι οποίοι εκτιμάται πως είχαν διασχίσει (από την έναρξη του πολέμου ως τον Απρίλιο του 2022) τα 1.300 χιλιόμετρα των συνόρων μεταξύ Ουκρανίας και Μολδαβίας μέχρις ότου εντοπιστούν από τις μολδαβικές αρχές, είχαν παραβιάσει τον συγκεκριμένο κανονισμό. Επιπλέον αυτών, περίπου 2.000 άνδρες εισήλθαν νόμιμα στη Μολδαβία και κατέθεσαν αίτημα ασύλου. Κάποιοι εξ αυτών εγκατέλειψαν την Ουκρανία με τη χρήση ξένων διαβατηρίων (Theise & Husieva, 2024).

Άλλοι απέφυγαν την υποχρεωτική στράτευση. Ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης ενημερώνει πως το 40% των εσωτερικά εκτοπισμένων ατόμων, που ο αριθμός τους ξεπέρασε τα 7 εκατομμύρια το 2022, ήταν άνδρες οι οποίοι ήθελαν να αποφύγουν τη στράτευση και δια της εσωτερικής μετακίνησης «παρέμειναν κρυμμένοι σε κοινή θέα» (International Organization for Migration, 2022). Η πεποίθηση ότι το σύνολο των Ουκρανών ανδρών είναι πιθανοί μαχητές έχει σημαντικές συνέπειες και

¹ Ικανοί θεωρούνται όλοι οι αρτιμελείς άνδρες σε ηλικία στράτευσης, δηλ. από 25 έως 60 ετών.

για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ειδικότερα, οι άνδρες, ακόμη και όταν δεν είναι στρατευμένοι, εκλαμβάνονται ως απειλή με αποτέλεσμα να αποτελούν δυσανάλογα μεγάλο ποσοστό των αμάχων που χάνουν τη ζωή τους στον πόλεμο. Έως τον Νοέμβριο του 2022, οι απώλειες αμάχων έφτασαν τις 6.595. Το ενδιαφέρον είναι πως μια έμφυλη χαρτογράφηση των θυμάτων-αμάχων δείχνει πως 2.575 ήταν άνδρες και 1.767 ήταν γυναίκες. Το ίδιο μοτίβο παρατηρήθηκε και αργότερα. Τα στοιχεία για τις απώλειες αμάχων αποκαλύπτουν πως κατά το διάστημα 1-24 Σεπτεμβρίου 2023 από τα 111 θύματα, 64 ταυτοποιήθηκαν ως άνδρες και 40 ως γυναίκες (Office of the High Commissioner for Human Rights, 2023). Οι Ρωσικές Ένοπλες Δυνάμεις ενεργούν στη βάση της αυτονόητης έμφυλης προκατάληψης πως κάθε άνδρας είναι μαχητής και άρα πρέπει να πεθάνει. Αυτό τεκμηριώνεται, παραδείγματος χάριν, από αναφορές για εκτελέσεις ανδρών με συνοπτικές διαδικασίες στην πόλη Μπούχα (UN, 2022).

Η πραγματικότητα, όπως διαμορφώνεται στον Ρωσο-Ουκρανικό πόλεμο, μάλλον θέτει υπό αμφισβήτηση την αυτονόητη βεβαιότητα πως όλοι οι Ουκρανοί άνδρες επιθυμούν τη συμμετοχή σε αυτόν. Δημοσιογραφικές αναφορές δείχνουν ότι η στήριξη για την υποχρεωτική στρατολόγηση είναι χαμηλή ανάμεσα σε όσους παραμένουν στη χώρα. Έχει σημειωθεί ότι η κυβερνητική εκστρατεία για στρατολόγηση επικεντρώνεται στον εντοπισμό υποψήφιων στρατιωτών στους δρόμους, προκειμένου να τους καλέσουν να δώσουν το παρόν στα κέντρα στρατολόγησης. Είναι χαρακτηριστικό ότι κρατικά όργανα έχουν πραγματοποιήσει ακόμη και εφόδους σε νυχτερινά κέντρα στο Κίεβο, για την υλοποίηση του παραπάνω στόχου (Howe, 2024). Η ουκρανική πολιτική σχετικά με την επιστράτευση που επιβλήθηκε δια του στρατιωτικού νόμου, δεν έχει οδηγήσει σε σημαντική αύξηση των εγγραφών αρρένων στο Σώμα. Πριν από τη ρωσική εισβολή, ο Ουκρανικός Στρατός αποτελούνταν από περίπου 150.000 στρατευμένους, με τον αριθμό αυτό να έχει υποστεί μικρές μεταβολές μέχρι σήμερα (Bowen 2022).

Η επιμονή της Ουκρανικής Κυβέρνησης στη διάκριση βάσει φύλου σχετικά με το ποιοι (πρέπει να) είναι οι άμαχοι και ποιοι οι μαχητές και η συνεπακόλουθη εμμονή για μη στράτευση των γυναικών σε θέσεις μάχης -αυτές πρέπει να είναι άμαχος πληθυσμός- και τη μείωση του ορίου ηλικίας στράτευσης των ανδρών -αυτοί οφείλουν να υπερασπιστούν την πατρίδα- δημιουργεί «(ανα)ταραχή». Η Ουκρανία, εν όψει της αριθμητικής μείωσης του Στρατού της, αναγκάστηκε να προβεί στη στρατολόγηση και την εκπαίδευση μεγάλου αριθμού νέων ηλικιακά στρατιωτών με ελάχιστη πείρα, προκειμένου τα στρατεύματα να εναλλάσσονται. Με αυτόν τον τρόπο,

επιβραδύνθηκαν οι χρόνοι εκπαίδευσης και άρχισε να εντείνεται ολοένα και περισσότερο ο φόβος των πολιτών για τα ρίσκα που συνεπάγεται η στρατιωτική θητεία. Οι κλήσεις για στράτευση εκλήφθηκαν από τους άνδρες ως μία πρόσκληση για να βρεθούν σε επικίνδυνες θέσεις στην πρώτη γραμμή του μετώπου, γεγονός που τους απέτρεψε από το να ανταποκριθούν θετικά σε αυτή (Arraf & Chukbo, 2022).

Μέσα, λοιπόν, από τον φακό του φύλου διαφαίνονται «τόποι» που ο πληθυσμός τους ορίζεται με βάση το φύλο. Έτσι, οι προσφυγικές ροές που δημιούργησε ο Ρωσο-Ουκρανικός πόλεμος αποτελούνται στην πλειοψηφία τους από γυναίκες. Άλλωστε, μέσω του στρατιωτικού νόμου, διαφαίνεται μία ρητή επιλογή των μαχητών βάσει του φύλου τους, ορίζοντας ότι οι άνδρες ηλικίας 18 έως 60 ετών δεν επιτρέπεται να εγκαταλείψουν τη χώρα πλην ελαχίστων εξαιρέσεων. Οι άνδρες που τους επιτρέπεται να αναχωρήσουν από το πεδίο του πολέμου είναι είτε ανάπηροι, είτε «προστάτες» πολύτεκνων οικογενειών ή μονο-γονείς. Οι άνδρες που κρίνονται κατάλληλοι για την υπεράσπιση της άμυνας της χώρας οφείλουν να παραμείνουν εντός της Ουκρανίας, ακόμα και αν δεν είναι άμεσα υποχρεωμένοι να πολεμήσουν, εγείροντας ερωτήματα σχετικά με την αναλογικότητα του μέτρου (Mickelsson, 2023:4). Όσοι άνδρες αποφασίζουν να φύγουν –να ενταχθούν στις προσφυγικές ροές- καθίστανται αόρατοι.

Παρατηρεί, λοιπόν, κάποιος πως οι Εκθέσεις των Διεθνών Οργανισμών, όπως αυτή του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (ΠΟΥ), σημειώνουν τον αυξημένο κίνδυνο εμπορίας των γυναικών προσφύγων για σκοπούς σεξουαλικής εκμετάλλευσης, αλλά παραγνωρίζουν τις συνθήκες διαβίωσης των ανδρών προσφύγων (UN Women, 2022). Δεν τους αντιλαμβάνονται ως καταναγκαστικά εκτοπισμένους και δεν τους «βλέπουν». Αυτή η έμφυλη τυφλότητα έχει έμφυλες συνέπειες. Έτσι, παρά το γεγονός πως υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία που συζητά π.χ. την ψυχική υγεία των Ουκρανών γυναικών προσφύγων (βλ. ενδεικτικά Preiss et. al., 2024) και κάνει λόγο για επιβαρυντικούς παράγοντες όπως η μη δυνατότητα διατήρησης επαφής με την οικογένεια που έμεινε πίσω, η μειωμένη αποτελεσματικότητα των διαδικασιών χορήγησης αιτήσεων ασύλου, ο τόπος εγκατάστασης και η πρόσβαση σε υπηρεσίες υποστήριξης, ελάχιστες είναι οι μελέτες που εστιάζουν στους προερχόμενους από την Ουκρανία άνδρες πρόσφυγες (βλ. ενδεικτικά Mickelsson, 2023).

Μία μερίδα αναλυτών έχει εκφράσει την άποψη ότι πολλοί Ουκρανοί πρόσφυγες επωφελούνται από προστατευτικούς παράγοντες σε σύγκριση με άλλες εθνικότητες, π.χ. τις γρήγορες διαδικασίες παροχής ασύλου και τη θερμή υποδοχή από τους πληθυσμούς των ευρωπαϊκών κρατών. Αν και το προαναφερθέν ισχύει για τους

πρόσφυγες που είναι γυναίκες και παιδιά, απαιτείται διεξοδικότερη διερεύνηση του πως η προσφυγιά επηρεάζει τους άνδρες που εγκατέλειψαν παράνομα την Ουκρανία, δεδομένου ότι η κατάστασή τους διαφέρει σημαντικά από αυτή των γυναικών. Από το ξέσπασμα του πολέμου, πάνω από 12.000 άνδρες έχουν προσπαθήσει να φύγουν από τη χώρα, με ορισμένους εξ αυτών να έχουν πετύχει τον στόχο τους. Ωστόσο, εκατοντάδες από όσους επιχείρησαν να φύγουν, εντοπίστηκαν από τις Αρχές και ήλθαν αντιμέτωποι με ποινικές διώξεις, ενώ άλλοι έχασαν τη ζωή τους στην προσπάθειά τους να εγκαταλείψουν την Ουκρανία.

Η καταναγκαστική μετανάστευση είναι νομιμοποιημένη πράξη για τις Ουκρανές και πράξη μειοδοσίας για τους Ουκρανούς. Οι λιποτάκτες έρχονται αντιμέτωποι με τον κοινωνικό έλεγχο -την κοινωνική κατακραυγή όσων παραμένουν στο μέτωπο. Υφίστανται δηλαδή τις συνέπειες της μη συμμόρφωσης με το φύλο τους (και τις επιταγές του εθνικιστικού αφηγήματος). Το ενδιαφέρον εδώ είναι πως οι προαναφερθέντες, στην προσπάθειά τους να απαλλαγούν από τον χαρακτηρισμό του «δειλού», αντλούν επίσης από το στερεότυπο περί της αρρενωπότητας. Συχνά δικαιολογούν την απόφασή τους, παρουσιάζοντας το επιχείρημα πως ήταν η μόνη διέξοδος που είχαν για να προστατεύσουν την οικογένειά τους (Harlan, 2022). Έτσι, μπορεί να μειοδότησαν απέναντι στη «μαμά-πατρίδα», αλλά επιτέλεσαν τον ρόλο του «πατέρα-προστάτη» στο μικρο-επίπεδο της οικογένειας.

Φυσικά, ο κοινωνικός στιγματισμός και η δημόσια τιμωρία είναι τις περισσότερες φορές πραγματικότητα. Η σύλληψη των «δραπετών» συνοδεύεται από τη διαπόμπευσή τους, με δημοσιεύσεις φωτογραφιών που τους δείχνουν κρυμμένους ή μεταμφιεσμένους σε γυναίκες (η εκθήλυνση σημαίνει κοινωνικό υποβιβασμό) (Makoi, 2024).

4.3. Πού είναι τα άτομα ΛΟΑΤΚΙ+;

Η ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα αποτελείται από άτομα που βρίσκονται εκτός του ετεροκανονικού δίπολου αρσενικό-θηλυκό. Αυτοί οι άνθρωποι βρίσκονται σε επισφαλέστερη θέση στο πλαίσιο των συγκρούσεων, όπως συνήθως συμβαίνει και στην περίοδο της ειρήνης. Άλλωστε, όπως προαναφέρθηκε, ο πόλεμος δεν είναι παρά μία «στιγμή» στη ζωή μίας κοινωνίας. Στη συνέχεια, λοιπόν, θα γίνει αναφορά στη συμμετοχή των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων στον Ρωσο-Ουκρανικό πόλεμο, αλλά και στις προκλήσεις που αντιμετώπισε μέρος αυτών κατά τη φυγή τους στο εξωτερικό.

Από το 2012 και μέχρι την έναρξη του πολέμου, η Ουκρανία προχώρησε σε ορισμένες αλλαγές στη νομοθεσία της, αυξάνοντας τον βαθμό σεβασμού σε άτομα ΛΟΑΤΚΙ+ και στα δικαιώματά τους. Βέβαια, αυτές οι θεσμικές αλλαγές πραγματοποιήθηκαν εκ των άνω, υπό την πίεση των οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και με την προοπτική ανταλλαγμάτων οικονομικής και πολιτικής φύσεως. Έτσι, το 2012 ψηφίστηκε νομοθεσία κατά των διακρίσεων, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την παροχή προστασίας με έμμεσο τρόπο στα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα σε καθημερινό επίπεδο. Ωστόσο, δεν παρατηρήθηκε ουδέποτε υιοθέτηση ανοιχτά υποστηρικτικών ή τουλάχιστον φίλα προσκείμενων θέσεων απέναντι στους ΛΟΑΤΚΙ+ από κυβέρνηση της χώρας (Shevtsova, 2022).

Εντούτοις, από το 2015 και έπειτα, έχει παρατηρηθεί μία ενίσχυση της στελέχωσης του Ουκρανικού Στρατεύματος από ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα, ενώ πολλοί έμπειροι στρατιώτες έχουν δηλώσει δημόσια τη σεξουαλική τους ταυτότητα. Ενδεικτικό παράδειγμα των προαναφερθέντων αποτελεί η οργάνωση LGBT Military, που στηρίζει τα ΛΟΑΤΚΙ+ μέλη του Στρατού και συμμετέχει ενεργά σε παρελάσεις υπερηφάνειας στο Κίεβο. Μάλιστα, ακριβώς λόγω της αυξημένης παρουσίας των ΛΟΑΤΚΙ+ στην πρώτη γραμμή του μετώπου, η κοινωνική αποδοχή τους έχει γνωρίσει σημαντική βελτίωση, με περισσότερο από το 63% των Ουκρανών να υποστηρίζει ίσα δικαιώματα για τη συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα (Kushnir, 2022). Πλέον, η συμβολή τους στον πόλεμο είναι αξιοσημείωτη, είτε εκείνη έχει στρατιωτικό είτε εθελοντικό χαρακτήρα. Χαρακτηριστικά, η ανταπόκριση της οργάνωσης Insight (που επικεντρώνεται στα transgender άτομα και τις ομοφυλόφιλες γυναίκες) στα αυξημένα αιτήματα για ανθρωπιστική βοήθεια από γυναίκες και μητέρες υποδηλώνει ότι τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα δύνανται και επιθυμούν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον πόλεμο.

Μετά την 24η Φεβρουαρίου 2022 και την κλιμάκωση του πολέμου στην Ουκρανία όμως, δεν εφαρμόστηκαν ιδιαίτερα μέτρα, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι αυξημένες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα στο πλαίσιο των συγκρούσεων. Η εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου του 2022 είχε επιπτώσεις, ιδιαίτερα στη δυνατότητα των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων να εγκαταλείψουν τη χώρα. Αξιοσημείωτο είναι ότι αρκετά ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα επέλεξαν να παραμείνουν στην Ουκρανία, παρά την αβεβαιότητα που συνεπάγεται ο πόλεμος (Bakyeva, 2022), ενώ δεν ήταν λίγοι εκείνοι που εντάχθηκαν στις Ένοπλες Δυνάμεις. Πολλοί εξ αυτών προσέφεραν επίσης εθελοντική εργασία στις κοινότητές τους, ενώ ανέλαβαν

πρωτοβουλίες για τη συγκέντρωση χρημάτων και την παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας, τόσο για τους εκτοπισμένους όσο και για την υποστήριξη των Ουκρανικών Στρατευμάτων.

Μολονότι υπήρξε εκούσια συμμετοχή στην ένοπλη σύγκρουση από τη ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα, οι διατάξεις του στρατιωτικού νόμου έθεσαν σε κίνδυνο ορισμένα άτομα αυτής της ομάδας, εξαιτίας των παραδοσιακών ετεροκανονικών έμφυλων στερεοτύπων που επικρατούν ακόμη στην ουκρανική κοινωνία. Χαρακτηριστικά, η πλειονότητα των ομοφυλόφιλων cisgender ανδρών¹ δεν επιτρεπόταν, σύμφωνα με τον νόμο περί υποχρεωτικής στράτευσης, να διασχίσει τα σύνορα. Ο νόμος παρεμπόδιζε επίσης και την έξοδο από τη χώρα των transgender γυναικών² και των intersex³ ατόμων, λόγω της επίσημης καταγραφής τους ως «αρρένων» στα κρατικά έγγραφα και τα μητρώα. Αρκετοί ΛΟΑΤΚΙ+ επέλεξαν να μετακινηθούν σε ασφαλέστερες περιοχές εντός της χώρας, απομακρυνόμενοι από εδάφη που είχαν καταληφθεί ή απειλούνταν να καταληφθούν, εξαιτίας του φόβου για τις συνέπειες της ρωσικής ομοφοβικής πολιτικής και του γεγονότος πως υπήρχαν φήμες πως οι Ρώσοι είχαν στα χέρια τους λίστες ακτιβιστών ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Shevtsova, 2023:327).

Σε αυτό το πλαίσιο, πολλές ΜΚΟ, που υποστηρίζουν τα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙ+, κατέβαλαν προσπάθειες να συνδράμουν τα transgender άτομα να ξεπεράσουν τα εμπόδια, τα οποία σχετίζονται με τις απαιτούμενες ιατρικές εξετάσεις και τις γραφειοκρατικές διαδικασίες για την έξοδο από την Ουκρανία. Ωστόσο, η περιορισμένη εμπιστοσύνη στους κρατικούς θεσμούς και η διακριτική μεταχείριση που υφίστανται τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα από αυτούς, σε συνδυασμό με την έλλειψη πόρων και τις δυσκολίες επικοινωνίας λόγω του πολέμου, περιόρισαν σημαντικά τον αριθμό όσων τελικά μπόρεσαν να λάβουν βοήθεια. Υπολογίζεται ότι μόνο μερικές εκατοντάδες transgender άτομα κατάφεραν να εγκαταλείψουν τη χώρα.

Σύμφωνα με αναφορές διεθνών οργανισμών, η ρωσική επίθεση του 2022 είχε πολλαπλές επιπτώσεις στη διαβίωση των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων στην Ουκρανία (Iryskina, 2022). Αρχικά, η ομάδα των ΛΟΑΤΚΙ+ Ουκρανών κατέστη πιο ευάλωτη, εντείνοντας τις ήδη υφιστάμενες κοινωνικές ανισότητες εις βάρος της. Πέρα από τις οικονομικές

¹ Cisgender ομόφυλος άνδρας είναι το άτομο που αυτοπροσδιορίζεται με το φύλο της γέννησής του, αλλά δεν είναι straight, έλκεται δηλαδή σεξουαλικά από άτομα του ίδιου φύλου.

² Transgender γυναίκες είναι τα άτομα των οποίων η ταυτότητα φύλου διαφοροποιείται από το βιολογικό τους φύλο.

³ Τα intersex άτομα διαθέτουν ταυτόχρονα αρσενικά και θηλυκά βιολογικά χαρακτηριστικά.

δυσκολίες -συμπεριλαμβανομένης της απώλειας εισοδήματος, της αβεβαιότητας στην αγορά εργασίας και της περιορισμένης πρόσβασης σε ασφαλή στέγαση και υγειονομική περίθαλψη- οι ΛΟΑΤΚΙ+ ήρθαν αντιμέτωποι με αυξημένα περιστατικά ομοφοβίας και τρανσφοβίας. Από το ξεκίνημα του πολέμου μέχρι και την 30η Αυγούστου 2022, αναφέρθηκαν 62 περιστατικά εγκλημάτων με ομοφοβικά και τρανσφοβικά κίνητρα, καθώς και πολλές επιθέσεις σε γραφεία ΜΚΟ που προασπίζουν τα δικαιώματα των ΛΟΑΤΚΙ+ (LGBT Human Rights Nash Svit Center, 2022).

Παράλληλα, η ευκολία πρόσβασης σε όπλα, λόγω του γενικευμένου πολέμου, έδωσε τη δυνατότητα σε πολλά άτομα να επιδοθούν σε βίαιες πράξεις κατά των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων στην καθημερινότητα του πολέμου. Επακόλουθο αυτού ήταν να επηρεαστεί δυσανάλογα η ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα. Ενδεικτικά, σε έρευνα που διεξήχθη σε 19 ουκρανικές πόλεις μέχρι τον Αύγουστο του 2022, αποδείχθηκε ότι 30 εγκλήματα ομοφοβικού ή/και τρανσφοβικού χαρακτήρα συντελέστηκαν από στελέχη της επιβολής της τάξης και πιο συγκεκριμένα από τις δυνάμεις άμυνας εδάφους και την αστυνομία (LGBT Human Rights Nash Svit Center, 2022). Η προϋπάρχουσα ομοφοβία δεν εξανεμίστηκε κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης, αντίθετα κατέστη ορατή και εκδηλώθηκε πιο έντονα. Ήδη πριν τον πόλεμο, οργανώνονταν από συντηρητικές ομάδες ομοφοβικές εκστρατείες, με σκοπό να εκφράσουν την αντίθεσή τους σε κάθε προσπάθεια προώθησης της ισότητας των ΛΟΑΤΚΙ+ στη χώρα. Παρ' όλο που δεν υπάρχουν αρκετές διαθέσιμες πληροφορίες για την κατάσταση στην Ουκρανία, υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι τα ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα διατρέχουν αυξημένο κίνδυνο να υποστούν έμφυλη και σεξουαλική βία, ειδικά στις περιοχές που βρίσκονται υπό τον έλεγχο των ρωσικών στρατευμάτων (Shevtsova, 2023:328-329).

Η φυγή των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων από την εμπόλεμη χώρα και η καταναγκαστική μετανάστευσή τους σε γειτονικά κράτη δεν αποτέλεσε πανάκεια. Χώρες υποδοχής των Ουκρανών ΛΟΑΤΚΙ+ προσφύγων, όπως η Ουγγαρία, η Πολωνία και η Σλοβακία δεν αποτέλεσαν ασφαλή περιβάλλοντα διαβίωσης. Ιδιαίτερα η Ουγγαρία και η Πολωνία είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα κρατών που έχουν υιοθετήσει ομοφοβική ρητορική. Ειδικότερα, όσον αφορά την Πολωνία, η συντηρητική στάση της προηγούμενης κυβέρνησής της (Δεκ. 2017-Δεκ. 2023) προκάλεσε αυξημένες δυσκολίες σε αυτή την ομάδα ατόμων, που μπόρεσαν να ξεπεραστούν σε κάποιο βαθμό μόνο χάρη στην ακτιβιστική δράση της κοινωνίας των πολιτών (Shevtsova, 2023:335-336). Βέβαια, από την αρχή της σύγκρουσης, η Πολωνία δήλωσε σταθερά την υποστήριξή της προς την Ουκρανία. Αν και η πολιτική του τότε κυβερνώντος κόμματος

παρέμεινε σταθερά αρνητική απέναντι τους, εν τέλει η Πολωνία αποτέλεσε όχι μόνο σταθμό διέλευσης για μεγάλο αριθμό ΛΟΑΤΚΙ+ προσφύγων προς τη Δύση, αλλά και μόνιμο καταφύγιο για πολλούς queer Ουκρανούς. Αξίζει να σημειωθεί ότι η προϋπάρχουσα παρουσία αρκετών Ουκρανών -και ΛΟΑΤΚΙ+ μεταξύ άλλων- συνέβαλε στην προαναφερθείσα επιλογή (Shevtsova, 2023:336).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Νομιμοποιητικά αφηγήματα που εμπλέκουν το φύλο

Σε γενικές γραμμές, το αφήγημα ορίζεται ως μία ιστορία που διαθέτει τα χαρακτηριστικά αρχής, μέσης και τέλους. Ωστόσο, στον κλάδο των Διεθνών Σχέσεων, το αφήγημα εκλαμβάνεται περισσότερο με την έννοια του «μηνύματος» (Sadrii, 2021:15). Η θεωρία αφηγημάτων, λοιπόν, βασίζεται στην ιδέα ότι η αφήγηση αποτελεί μία κεντρική ανθρώπινη στρατηγική για την κατανόηση σημαντικών πτυχών της εμπειρίας μας, όπως ο χρόνος και διερευνά τη φύση και τις δομές της αφήγησης, τις χρήσεις και τις συνέπειές της. Συνεπώς, τα αφηγήματα αντανακλούν την προσωπική θέαση του κόσμου του ατόμου που τα διηγείται ή/και αναπαράγει (Sadrii, 2021:21). Όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, το φύλο, ως κοινωνική ταυτότητα, μπορεί να συμπεριληφθεί σε επίπεδο αφηγήσεων και να παράξει νομιμοποιητικά αποτελέσματα.

5.1. Οι ταυτότητες φύλου στην υπηρεσία του πολέμου

Τα έμφυλα αφηγήματα και αναπαραστάσεις έχουν παίξει καθοριστικό ρόλο καθ' όλη τη διεξαγωγή του Ρωσο-Ουκρανικού πολέμου. Στο παρόν κεφάλαιο, λοιπόν, αξίζει να επικεντρωθούμε στην κατασκευή της αρρενωπής ταυτότητας στη Ρωσία, μέσω των αφηγημάτων που έχει αξιοποιήσει η πολιτική ηγεσία, ώστε να «δικαιολογήσει» την εισβολή στην Ουκρανία.

Πρώτον, πρέπει να τονιστεί ότι η προεδρία του Βλαντίμιρ Πούτιν έχει ταυτιστεί με την υιοθέτηση μίας επιθετικής ρητορικής από το Ρωσικό Κράτος. Ο Ρώσος πρόεδρος έχει ακολουθήσει πρακτικές χρήσης βίας σε πολλές περιπτώσεις, όπως στον δεύτερο πόλεμο της Τσετσενίας, αλλά και στον πιο πρόσφατο και εν εξελίξει Ρωσο-Ουκρανικό πόλεμο (Wlodkowska, 2023:159-160). Ως αποτέλεσμα, η συγκεκριμένη προσέγγιση έχει διαμορφώσει την πολιτική του κράτους, το οποίο δρα με ωμή σκληρότητα τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική πολιτική. Τα προαναφερθέντα επιτυγχάνονται με την υιοθέτηση ενός αρρενωπού τύπου ηγεσίας, το οποίο αφορά στην επιτελεσματικότητα των φύλων. Εκμεταλλευόμενος τα έμφυλα στερεότυπα, ο Πούτιν προβάλλει διεθνώς την εικόνα της ηγεμονικής αρρενωπότητας (Connell, 1995:85) διατηρώντας αποστάσεις από τους συνεργάτες του και

υπογραμμίζοντας την ανωτερότητά του απέναντι σε υπουργούς, στρατηγούς, αλλά και ομολόγους του από χώρες της Δύσης. Ακόμη, η έμφυλη ιεραρχία έχει επιδράσεις και στην υπεροπτική στάση του Ρώσου ηγέτη προς τα κράτη της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, εκ των οποίων αρκετά ήταν μέρος της Σοβιετικής Ένωσης.

Σε θεωρητικό πλαίσιο, η επιστημονική βιβλιογραφία έχει υποστηρίξει ότι οι κρατικές ταυτότητες συντίθενται με βάση έμφυλες αντιλήψεις, προβάλλοντας συχνά γνωρίσματα που συνδέονται με την αρρενωπότητα, λ.χ. την επιθετικότητα και την υπεράσπιση της τιμής στις διεθνείς σχέσεις (βλ. ενδεικτικά: Sjoberg, 2013:76). Οι διακρατικές σχέσεις αντικατοπτρίζουν αυτές τις έμφυλες ταυτότητες, με τις πρώτες να διαρθρώνονται μέσα από μία κοινωνικά κατασκευασμένη ιεραρχία περί φύλου. Επί παραδείγματι, η συμπεριφορά του Ρωσικού Κράτους μπορεί να ερμηνευθεί ως η επιδίωξή του να αποδείξει ότι διαθέτει τα απαραίτητα αρρενωπά χαρακτηριστικά -δηλ. την ισχύ, τόσο σε απόλυτους όσο και σε σχετικούς όρους- έναντι άλλων χωρών και ιδιαίτερα της Δύσης. Ο Πούτιν εστιάζει στην αποκατάσταση του συστήματος της ισορροπίας ισχύος, απαιτώντας από τις ΗΠΑ, τη Γερμανία και τη Γαλλία να αναγνωρίσουν την ουδετερότητα της Ουκρανίας, να ανακόψουν τη διεύρυνση της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας (NATO) και να αποφύγουν την ανάπτυξη οπλικών συστημάτων και στρατευμάτων σε χώρες που δεν αποτελούσαν μέλη του οργανισμού πριν το 1997.

Η στάση του Ρώσου προέδρου αντανακλά τις απόψεις του για έναν κόσμο, όπου η κατοχή της δύναμης ισούται με περισσότερα δικαιώματα και η εκμετάλλευση της αδυναμίας θεωρείται φυσικό επακόλουθο. Η έμφυλη διάσταση και η ιεραρχία μεταξύ των φύλων εμφανίζονται ακόμη και στη γλώσσα που χρησιμοποιείται για την περιγραφή της επιθετικότητας της Ρωσίας εναντίον της Ουκρανίας, με τη σύγκρουση να παρομοιάζεται συχνά με πράξη βιασμού (η απόκτηση ελέγχου επί της ουκρανικής επικράτειας συχνά περιγράφεται ως διείσδυση). Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η κατάληψη του ουκρανικού εδάφους παραπέμπει σε ορολογία η οποία αξιοποιείται στο πλαίσιο άσκησης σεξουαλικής και έμφυλης βίας.

Επιπλέον, η αντιπαράθεση μεταξύ των δύο κρατών δύναται να απεικονιστεί και ως σύγκρουση σε προσωπικό επίπεδο ανάμεσα στους προέδρους Πούτιν και Ζελένσκι. Στην προαναφερθείσα διμερή σχέση, ο Ρώσος ηγέτης ακολουθεί την πάγια τακτική θηλυκοποίησης του Ουκρανού ομολόγου του, επισημαίνοντας την έλλειψη «ανδρισμού» του τελευταίου (Wlodkowska, 2023:160) και παραθέτοντας τις ομοιότητες της Ουκρανίας με μία «κοπέλα που βρίσκεται σε κίνδυνο» (Gaufman,

2023:524). Από την άλλη, η Ρωσία αντιπροσωπεύει το ιδανικό του άνδρα στρατιώτη και προβάλλεται ως ο ήρωας που θα σώσει την Ουκρανία (οι φωτογραφίες του προέδρου Πούτιν σε παραδοσιακά «αρρενωπές» ασχολίες, όπως η σκοποβολή και το ψάρεμα ενισχύουν αυτό το αφήγημα, (βλ. Romanets, 2017)). Παρ' όλα αυτά, η έμφυλα χρωματισμένη ρητορική της Ρωσίας δεν περιορίζεται μόνο εκεί. Μέλη της ρωσικής πολιτικής ελίτ και κρατικά ΜΜΕ έχουν προσπαθήσει να υποβαθμίσουν τη γενικότερη στάση των ΗΠΑ, χαρακτηρίζοντας τον πρόεδρο Μπάιντεν ως ηλικιωμένο και διανοητικά ανεπαρκή (βλ. το βίντεο “Bye, Bye Biden” που υπέστη επεξεργασία με τη χρήση τεχνητής νοημοσύνης και αναπαράχθηκε από ρωσικό προπαγανδιστικό δίκτυο, Gilbert, 2024).

Ακολούθως, ο Πούτιν προσπαθεί να εκθηλύνει την Ε.Ε., χρησιμοποιώντας τον νεολογισμό «Gaygora» για να αναφερθεί σε αυτήν (Kratochvil & O'Sullivan, 2023:351). Σύμφωνα με τον πρόεδρο και ένα τμήμα της ρωσικής κοινωνίας, η ΕΕ δίνει προτεραιότητα σε θέματα δευτερευούσης σημασίας, συμπεριλαμβανομένων των ζητημάτων προώθησης της έμφυλης ισότητας και του σεβασμού των δικαιωμάτων των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων. Παράλληλα, η Ε.Ε. εκλαμβάνεται από τους Ρώσους εθνικιστές ως φορέας ανηθικότητας, ο οποίος απειλεί τις παραδοσιακές αξίες που προασπίζεται η Ρωσία (*«Η Ευρώπη πεθαίνει, καταρρέει και έχει χάσει την ηθική της. Ποιος την έχει; Εμείς, οι Ρώσοι»*, CEU, 2015). Η ΕΕ στο Ρωσικό αφήγημα είναι ενσάρκωση χαρακτηριστικών που παραπέμπουν σε μία ουσιοκρατική πρόσληψη της θηλυκότητας, δηλ. ως μίας γυναίκας που φέρει όλα τα στερεοτυπικά χαρακτηριστικά που αποδίδονται στη θηλυκότητα. Είναι αδύναμη, ανίκανη να (δια)κρίνει τα σημαντικά από τα ασήμαντα, ηθικά παραστρατημένη και τελικά ευρισκόμενη σε θέση υποδεέστερη σε σχέση με τη Ρωσία που μπορεί να ηγεμονεύει.

Το γεγονός ότι η Ε.Ε. δεν διαθέτει τον δικό της Στρατό έχει λειτουργήσει υποστηρικτικά στη ρωσική αντίληψη και αφήγηση περί εκθηλυσμού της. Η εκθηλυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση δεν διαθέτει εκείνα τα χαρακτηριστικά που θα της επέτρεπαν να ηγεμονεύει ως Α αρσενικό. Δεν διαθέτει (σύμφωνα με τη Ρωσία) ούτε καν τις τεχνικές στρατιωτικοποίησης που απαιτούνται για τη μετατροπή ενός πολίτη σε στρατιώτη. Πρόκειται λοιπόν για μία (θηλυκή) οντότητα χριζούσα προστασίας. Η προσκόλλησή της άλλωστε στις ΗΠΑ και το NATO για τη διασφάλιση της σταθερότητας στην περιοχή επιβεβαιώνει, κατά τον Πούτιν, την αδυναμία της Ένωσης να επιδείξει πραγματική ισχύ στη διεθνή αρένα (Wlodkowska, 2023:161). Επιστρέφοντας στην Ουκρανία, δύναται να εντοπιστεί το επίκεντρο των προσπαθειών

της ρωσικής πλευράς για εκθήλυνση της γείτονας χώρας, τόσο σε επίπεδο συμβολισμών όσο και στην ανάληψη επιθετικών ενεργειών εναντίον της. Με όρους υλικής ισχύος, η Ρωσία διαθέτει ευχέρεια κινήσεων απέναντι στην Ουκρανία, λόγω της μεγαλύτερης εδαφικής έκτασης, του πληθυσμού και της οικονομίας της. Κατά συνέπεια, προέβη στην άσκηση πιέσεων και παρεμβάσεων στα εσωτερικά ζητήματα της Ουκρανίας, απειλώντας την ότι οποιαδήποτε ανυπακοή θα σήμαινε αυτόματα τη λήψη στρατιωτικών μέτρων. Ενδεικτικά, η εμπλοκή στις ουκρανικές εκλογές του 2014 για την εκλογή του Ρωσόφιλου προέδρου Γιανουκόβιτς και η ρωσική κατάληψη της Κριμαίας έγιναν σε αυτό το πλαίσιο. Επιπρόσθετα, πριν το ξέσπασμα της γενικευμένης σύγκρουσης, το Ρωσικό Κράτος επιχείρησε να επιβάλει τη δική του απόφαση για το μέλλον της Ουκρανίας, μέσω ενός αναποτελεσματικού σχεδίου διαπραγμάτευσης με τις υπόλοιπες μεγάλες δυνάμεις.

Η προηγούμενη κατάσταση έχει παραλληλιστεί με μία γυναίκα (Ουκρανία) που βρίσκεται υπό τον έλεγχο ενός κτητικού συντρόφου (Ρωσία) από διεθνείς αναλυτές (Wlodkowska, 2023:161). Αν εκείνη προσπαθήσει να απελευθερωθεί, ο σύντροφός της θα καταφύγει στη βία, με στόχο την ολοκληρωτική καταστροφή της. Πράγματι, η απόφαση της Ουκρανίας να στραφεί προς τη Δύση και τους δυτικούς θεσμούς εν γένει, παρουσιάζεται στα ρωσικά αφηγήματα ως μειοδοσία (Lutsevych, 2025). Βάσει των λεγομένων του Πούτιν, η τωρινή εκ διαμέτρου αντίθετη πορεία της Ουκρανίας, έπειτα από τουλάχιστον τρεις αιώνες στενής σύνδεσης της χώρας με τη Ρωσία, αποτελεί μία πράξη για την οποία πρέπει να υποστεί τις συνέπειες –ως άπιστη σύζυγος.

5.2. Παραδοξότητες στην επιτέλεση φύλου στην ουκρανική πλευρά του μετώπου

Ο τρόπος με τον οποίο ο πρόεδρος Βολοντίμιρ Ζελένσκι επιτελεί την αρρενωπότητα στον δημόσιο και μιντιακό χώρο είναι διαφορετική· εκφράζει τα συναισθήματά του, ζητά βοήθεια, δείχνει δημόσια την αγωνία ή τον θυμό του κ.λπ., παρά το γεγονός πως εμφανίζεται πάντα με στρατιωτική ένδυση στα ΜΜΕ. Πρόκειται για την αναπαράσταση μίας μάλλον «υποτελούς» αρρενωπότητας (Growes-Green, 2009) που κινείται μεταξύ της επιτέλεσης μίας αρρενωπότητας δυνατής, γενναίας, ηρωικής, προστατευτικής (εκεί παραπέμπει η στρατιωτική του στολή) και μίας αρρενωπής ταυτότητας με στοιχεία «θηλυκά».

Κατ' αρχάς, η επιτέλεση της αρρενωπότητας από τον πρόεδρο Ζελένσκι στηρίζεται σε αρχές, οι οποίες έρχονται σε αντίθεση με τα παραδοσιακά έμφυλα πρότυπα. Ως ηθοποιός και κωμικός στην πρότερη επαγγελματική πορεία του, ο Ζελένσκι συμμετείχε σε έργα που αμφισβητούσαν τα πατριαρχικά ιδεώδη της ουκρανικής αρρενωπότητας (Wojnicka et al., 2022:84). Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το βίντεο «Cossacks Made in Ukraine, a parody of 2014», το οποίο μπορεί να θεωρηθεί ως εγχείρημα να ανατραπεί η παραδοσιακή, αλλά διαχρονικά σεβαστή, εικόνα της αρρενωπότητας των Κοζάκων. Στο συγκεκριμένο βίντεο, ο Ζελένσκι μαζί με τρεις άλλους καλλιτέχνες φορούσαν μαύρες κολλητές μπλούζες και ψηλοτάκουνα παπούτσια (εμπνεόμενοι από ένα queer μουσικό συγκρότημα) και συμμετείχαν σε μία παρωδία ενός κλασικού -για την ουκρανική παράδοση- τραγουδιού για τους Κοζάκους. Ειδικότερα, οι Κοζάκοι ήταν μία στρατιωτική κοινότητα, η οποία δραστηριοποιήθηκε στην περιοχή της σημερινής Ουκρανίας κατά τον 15^ο έως τον 17^ο αιώνα και θεωρούνταν σύμβολα ανδρικής συντροφικότητας και θάρρους (Bureychak & Petrenko, 2015:5). Ωστόσο, αυτό το μοντέλο αρρενωπότητας μοιάζει να απέχει από τις αξίες και την προσέγγιση που εκφράζει ο Ζελένσκι.

Το στυλ ηγεσίας του Ζελένσκι χαρακτηρίζεται ως σχετικά οριζόντιο και λιγότερο ιεραρχικό σε σύγκριση με άλλους σύγχρονους του άρρενες ηγέτες που ασκούν εξουσία (Wojnicka et al., 2022:85). Επιδιώκει να παρουσιάζεται ως ένα πολιτικό πρόσωπο προσβάσιμο από τον λαό, δίνει έμφαση στην άμεση επικοινωνία και ενισχύει τη συνεργασία αντί για μία αυστηρά μονοπρόσωπη διακυβέρνηση, κάτι που τον διαφοροποιεί έντονα από το ηγετικό μοντέλο του Πούτιν. Επιπλέον, ο Ζελένσκι δίνει προτεραιότητα στη διπλωματία αντί της βίας, μία επιλογή που δίνει προστιθέμενη αξία στην έμφυλα μη ηγεμονική πολιτική του προσέγγιση. Σε πρόσφατες δηλώσεις του, ο Ουκρανός πρόεδρος υπογράμμισε την ανάγκη η χώρα να καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια για να τερματίσει τον πόλεμο με τη Ρωσία μέσα στο 2025, με τη χρήση διπλωματικών μέσων (Reuters, 2024).

Οι ομιλίες του Ζελένσκι κατά τη διάρκεια της θητείας του στον προεδρικό θώκο και η γλώσσα που χρησιμοποιεί στην απεύθυνσή του στο λαό, έχουν ενδιαφέρον αν τις προσεγγίσει κάποιος με τους φακούς του φύλου. Δεν είναι λίγες οι φορές που έχει απευθυνθεί ο ίδιος σε άνδρες και γυναίκες πολίτες, χρησιμοποιώντας το αρσενικό και το θηλυκό γραμματικό γένος, λ.χ. «Ουκρανοί» και «Ουκρανές». Σε στιγμές-ορόσημα,

όπως το γνωστό βιντεοσκοπημένο μήνυμα της 25^{ης} Φεβρουαρίου 2022, όπου ο Ζελένσκι δήλωσε: «*Είμαστε εδώ*» απαντώντας στη ρωσική προπαγάνδα, τίμησε εξίσου τους «υπερασπιστές» και τις «υπερασπίστριες» που αμύνονται για τη χώρα (Hopkins, 2022). Μάλιστα, η προαναφερθείσα στιγμή αποτέλεσε ενδεικτική της άρνησης της υποταγής των Ουκρανών στη ρωσική επιθετικότητα.

Μολονότι ο Ουκρανός ηγέτης φαίνεται να απέχει από τα παραδοσιακά ηγεμονικά πρότυπα επιτέλεσης της αρρενωπότητας, ο πόλεμος και τα σχετικά αφηγήματα τού επιβάλλουν τέτοιου είδους γνωρίσματα. Η προσωπολατρία γύρω από τον Ζελένσκι εντείνεται, παρουσιάζοντάς τον ως τον αποκλειστικά υπεύθυνο για την ουκρανική αντίσταση στην επίθεση της Ρωσίας -ένας ακόμη άνδρας αναμένεται να αναλάβει τον ρόλο του προστάτη. Έτσι, η πλειοψηφία της κοινής γνώμης κάνει λόγο για έναν «πραγματικό άνδρα», αντικείμενο θαυμασμού κυρίως από γυναίκες που αγοράζουν αντικείμενα με τη φωτογραφία του προέδρου, για να εκφράσουν την αφοσίωσή τους στο πρόσωπό του (Reuters, 2022). Οι συγκεκριμένες αναπαραστάσεις, επιδιώκουν να τον καθιερώσουν ως ένα σύγχρονο πρότυπο ηγεμονικής αρρενωπότητας και έρχονται σε αντίθεση με την ίδια την προσέγγιση που ο Ζελένσκι αντιλαμβάνεται και εκφράζει την αρρενωπότητά του. Επιπλέον, αυτά τα αφηγήματα λειτουργούν αντιφατικά, εξυμνώντας, συχνά ακούσια, την ίδια μορφή αρρενωπότητας που χαρακτηρίζει τον Πούτιν, τη βία του οποίου ο Ζελένσκι προσπαθεί να αντιμετωπίσει.

Παράλληλα, μία ταυτότητα που ορίζεται στη βιβλιογραφία ως «θηλυκή αρρενωπότητα» (βλ. Halberstam, 1998) έχει αναδειχθεί σε σημαντικό στοιχείο του Ρωσο-Ουκρανικού πολέμου, κυρίως σχετιζόμενη με περιπτώσεις Ουκρανών γυναικών που συμμετέχουν ενεργά σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο. Παράδειγμα αποτελεί η Ουκρανή ελεύθερη σκοπεύτρια με την κωδική ονομασία «Κάρβουνο» (“Charcoal”) που έχει κεντρίσει την προσοχή, με πολλούς να τη συγκρίνουν με τη Σοβιετική ελεύθερη σκοπεύτρια «Κυρία του Θανάτου» (“Lady Death”) (Sullivan, 2022). Το φύλο «προκαλεί αναταραχή» ισχυρίζεται η Butler (2009) και ο ισχυρισμός της επιτρέπει να δούμε την αναστάτωση που προκαλείται όταν οι γυναίκες (όπως αυτές που αναφέρθηκαν εδώ) επιδεικνύουν σκληρότητα και βιαιότητα που τις κάνει να μη πληρούν τα κριτήρια της θηλυκότητας -δεν είναι αδύναμες, τρυφερές, ευάλωτες κ.λπ. Τότε η «απείθαρχη» ως προς το φύλο τους συμπεριφορά τις κατατάσσει είτε στην κατηγορία των «τεράτων» και των «πορνών» (βλ. Sjoberg & Gentry, 2007) είτε ωθεί σε ευρηματικούς χαρακτηρισμούς όπως «θηλυκή αρρενωπότητα». Έτσι παραμένουν

βιολογικά γυναίκες, αλλά με αρρενωπά κοινωνικά χαρακτηριστικά. Παρά τις (ουκρανικές) ιστορίες αφήγησης του Ρωσο-Ουκρανικού πολέμου και παρά την ύπαρξη «γενναίων» γυναικών, εμμένουν στο παραδοσιακό μοτίβο αντιπαραβολής μεταξύ των ανδρικών φιγούρων στο μέτωπο και των γυναικείων σε ρόλους φροντίδας, προστασίας των παιδιών ή υποστήριξης της γραμμής παραγωγής (π.χ. εργασία σε εργοστάσια). Άλλωστε, ο στρατιωτικός νόμος Ζελένσκι φρόντισε για αυτή την πραγματικότητα.

Ο ίδιος ο νόμος Ζελένσκι περί στράτευσης, αν και πατάει πάνω στις στερεότυπες αντιλήψεις περί φύλου (οι δυνατοί, γενναίοι και ατρόμητοι άνδρες πρέπει να υπερασπίσουν και να προστατεύσουν τα ευάλωτα γυναικόπαιδα) κατέστησε ορατή μία πραγματικότητα που αντίκειται στις έμφυλες προσμονές. Πολλοί άνδρες, ειδικά μικρότεροι ηλικιακά, αισθάνθηκαν ευάλωτοι και καθόλου έτοιμοι για την ανάληψη του ρόλου του προστάτη. Έφηβοι βρέθηκαν ξαφνικά να στρατολογούνται με τη βία, για να συμμετάσχουν σε έναν πόλεμο που τότε δεν περίμεναν ότι θα συνέβαινε και δίχως να έχουν στρατιωτικοποιηθεί επαρκώς ώστε να ανταποκριθούν. Στην Ουκρανία, οι άνδρες στρατεύσιμης ηλικίας υποχρεώθηκαν να υιοθετήσουν τον ρόλο του υπερασπιστή του έθνους, πολλές φορές δίχως τη δική τους συναίνεση, ενώ τους απαγορεύθηκε η έξοδος από τη χώρα. Αυτός ο εγκλωβισμός στη χώρα ήταν ταυτόχρονα και εγκλωβισμός στο φύλο.

Από την άλλη πλευρά, παρ' όλο που -κατά πλειοψηφία- οι άνδρες έχουν χάσει τη ζωή τους στη συγκεκριμένη εμπόλεμη σύγκρουση, εξαιτίας του μεγάλου ποσοστού θνησιμότητας στο πεδίο της μάχης (και όχι μόνο), οι γυναίκες επηρεάζονται δυσανάλογα από τις μακροπρόθεσμες αρνητικές συνέπειες του πολέμου και τον εγκλωβισμό στο δικό τους φύλο. Οι μεγάλες ροές αιτουσών άσυλο τις εξέθεσε στον κίνδυνο του trafficking, του στρες της επιβίωσης σε ξένες χώρες και της συντήρησης του εαυτού τους και των προστατευόμενων από αυτές μελών της οικογένειας κ.λπ.. Αυτές, λοιπόν, οι εκλαμβανόμενες ως αδύναμες και ευάλωτες, εκτέθηκαν σε ποικίλους κινδύνους και κλήθηκαν να επιδείξουν γενναιότητα και ανθεκτικότητα σε εξίσου σκληρά πεδία με αυτά των μαχών.

Συμπερασματικές Σκέψεις

Το φύλο διαπερνά οριζόντια και με συγκεκριμένους τρόπους τις διάφορες φάσεις και εκφάνσεις του Ρωσο-Ουκρανικού πολέμου. Στην παρούσα εργασία, επιχειρήθηκε, με τη χρήση του φύλου ως αναλυτικού εργαλείου, να προσεγγιστεί αυτή η ένοπλη σύγκρουση και να διερευνηθούν πλευρές της λιγότερο γνωστές ή και αθέατες.

Αποστάγματα αυτής της, εντός των ορίων μίας διπλωματικής εργασίας, ερευνητικής προσπάθειας είναι: Πρώτον, οι έμφυλες αντιλήψεις και τα στερεότυπα που σχετίζονται με το φύλο, λειτουργούν σε ένα συνεχές το οποίο βιώνουν οι εμπλεκόμενες στην ένοπλη σύγκρουση κοινωνίες (τόσο η Ρωσική όσο και η Ουκρανική). Η σύγκρουση των δύο χωρών αποτελεί μία «στιγμή» της κοινωνικής ζωής τους και επομένως οι κοινωνικές κατηγορίες (μεταξύ των οποίων και το φύλο) που υφίσταντο και λειτουργούσαν στο προ-συγκρουσιακό στάδιο συνεχίζουν να υπάρχουν κατά τη διάρκεια του πολέμου, αλλά και μετά τη λήξη του, δίχως βέβαια αυτό να σημαίνει πως δεν σημειώνονται αλλαγές. Άλλωστε, κάθε πόλεμος αποτελεί και ευκαιρία διαμόρφωσης νέων συνθηκών μετά τη λήξη του. Διαδικασίες όπως π.χ. η στρατιωτικοποίηση, ρόλοι όπως αυτοί της προστασίας και της φροντίδας και συνέπειες του πολέμου δεν είναι ουδέτερες φύλου. Οι άνθρωποι μετέχουν στις ένοπλες συγκρούσεις, αναλαμβάνουν ρόλους, και βιώνουν τις συνέπειές τους (των ενόπλων συγκρούσεων) με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με το φύλο τους.

Δεύτερον, η εικόνα του πολέμου αλλάζει όταν επιχειρεί κάποιος/α να την κοιτάξει μέσα από τους φακούς του φύλου. Τα κυρίαρχα αφηγήματα γύρω από την ένοπλη σύγκρουση Ρωσίας-Ουκρανίας, όπως αυτά διαμεσολαβούνται από τα ΜΜΕ, αποκρύπτουν ποικίλες πλευρές της, καθιστούν άορατους πολλούς δρώντες, κυρίως όταν αυτοί δεν βρίσκονται σε θέσεις που υπαγορεύουν τα έμφυλα στερεότυπα. Ξαναθέτοντας, εντός του πλαισίου της παρούσας εργασίας, τα απλά -σχεδόν κλασσικά πια- ερωτήματα «ποιος/ποια;», «πού», «πώς» και «γιατί», αποδομείται ο κυρίαρχος λόγος και εμφανίζονται στην εικόνα του πολέμου άνδρες-θύματα, γυναίκες-φορείς εμπρόθετης δράσης, ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα-προστάτες με αποτέλεσμα να αλλάζει η εικόνα του συγκρουσιακού συγκειμένου. Αποκαλύπτονται επίσης και οι έμφυλοι λόγοι δια των οποίων κατασκευάζονται «εαυτοί» και «άλλοι» με χαρακτηριστικά αρρενωπά ή θηλυκά. Η Ρωσία κατασκευάζει την εικόνα μίας εκθηλυμένης Ουκρανίας -αδύναμης,

ευάλωτης, ανήθικης και αποδίδει στον εαυτό τα αρρενωπά χαρακτηριστικά της δύναμης και της γενναιότητας. Ο έμφυλος λόγος που αρθρώνεται από τις ελίτ των εμπλεκόμενων στη σύγκρουση μερών, τάσσεται στην υπηρεσία των στρατηγικών στοχεύσεων, κινητοποιεί, νομιμοποιεί και διαμορφώνει την ίδια τη σύγκρουση, τους τρόπους της διεξαγωγής της και τις συνέπειές της.

Τρίτον, το φύλο επιτρέπει να προσεγγίσουμε τη σύγκρουση Ρωσίας-Ουκρανίας όχι μόνο ως ένα γεγονός γεωστρατηγικής σημασίας, αλλά και ως κοινωνικό γεγονός στο οποίο μετέχουν ενσώματοι άνθρωποι (είτε ως φορείς εμπρόθετης δράσης είτε ως θύματα) στους οποίους ανάλογα με το φύλο τους αποδίδονται ή υπαγορεύονται ρόλοι, οι οποίοι αναμένεται να επιτελέσουν συγκεκριμένες λειτουργίες ως άνδρες, γυναίκες ή ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα και οι οποίοι υφίστανται τις συνέπειες. Το φύλο και οι έμφυλες αντιλήψεις διαπλέκονται στον λόγο, στη συμπεριφορά, στις διαδικασίες, και τελικά στην εικόνα που κατασκευάζουμε για μία σύγκρουση –η Ρωσο-Ουκρανική δεν αποτελεί εξαίρεση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Al Tarawneh, T. (2024), “The Role of Identity in the Constructivist School: A Theoretical Study with Application to the Russian-Ukrainian Conflict”, *Dirasat: Human and Social Sciences*, 51(1), pp. 382–395, <https://doi.org/10.35516/hum.v51i1.6867>
- Arraf, J. & Chubko, O. (2022), “As Ukraine signs up soldiers, questions arise about how it chooses”, *New York Times*, <https://www.nytimes.com/2022/07/25/world/middleeast/ukraine-soldiers-recruitment-draft.html> (τ.π. 15.12.2024)
- Asuinura, E. L. & Kipo-Sunyezi. (2024), “Russia-Ukraine war from a gender perspective”, *African Social Science and Humanities Journal*, 5(3), pp. 274-285, <https://journals.jozacpublishers.com/asshj>
- Bakyeveva, M. (2022) ‘Ukrainian LGBTIQ+ community: “we’re also taking part in this war”’, *Geneva Solutions*, <https://genevasolutions.news/ukraine-stories/ukrainian-lgbtiq-community-we-re-also-taking-part-in-this-war> (τ.π. 15.12.2024)
- BBC News. (2022), “Ukraine: Women share evidence of Russian soldiers raping and killing civilians”, <https://www.bbc.com/news/av/world-europe-61072762> (τ.π. 15.12.2024)
- Bocquillon, P., Doyle, S., S. James, T., Mason, R., Park, S., & Rosina, M. (2024), “The effects of wars: lessons from the war in Ukraine”, *Policy Studies*, 45(3–4), pp. 261–281, <https://doi.org/10.1080/01442872.2024.2334458>
- Borchgrave, T. (2023), “Ukraine Needs Women to Win the War – and the Peace” στο *The World Today*, Chatham House, <https://www.chathamhouse.org/publications/the-world-today/2023-02/ukraine-needs-women-win-war-and-peace> (τ.π. 15.12.2024)
- Bowen, A.S. (2022), “In focus: Ukrainian armed forces”, Congressional research service <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF11862/3> (τ.π. 15.12.2024)

- Butler, J. (2009), *Αναταραχή Φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, [Επιστ. Επιμέλεια Χριστίνα Σπυροπούλου, Μετάφραση Γιώργος Καράμπελας], Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Caprioli, M. & Boyer, M. A. (2001), “Gender, Violence and International Crisis”, *The Journal of Conflict Resolution*, 45(4):503-518, DOI: [10.1177/0022002701045004005](https://doi.org/10.1177/0022002701045004005)
- CARE. (2023), “Rapid Gender Analysis: Ukraine”, Geneva, pp. 1-44, https://www.care-international.org/sites/default/files/2023-11/RGA_Ukraine_2023_ENG.pdf (τ.π. 15.12.2024)
- Carpenter, C. (2022), “Civilian men are trapped in Ukraine”, *Foreign policy*, <https://foreignpolicy.com/2022/07/15/ukraine-war-conscription-martial-law-men-gender-human-rights> (τ.π. 15.12.2024)
- CEU. (2015), “Numbers misrepresent support for Putin, says Belyaeva”, <https://www.ceu.edu/article/2015-03-10/numbers-misrepresent-support-putin-says-belyaeva> (τ.π. 17.01.2025)
- Cindoglu, D. (2022), “Even once female Ukrainian refugees reach safety, they face new burdens as single heads of household”, *The Conversation* <https://theconversation.com/even-once-female-ukrainian-refugees-reach-safety-they-face-new-burdens-as-single-heads-of-household-179544> (τ.π. 15.12.2024)
- Cockburn, C. (2004), “The Continuum of Violence: A Gender Perspective on War and Peace.” στο Giles, W. & Hyndman, J. (επιμ.), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, Berkeley: University of California Press, pp. 24-44, <https://doi.org/10.1525/9780520937055-004>
- Cockburn, C. (2007), *From Where We Stand: War, Women’s Activism and Feminist Analysis*, London: Zed Books
- Cockburn, C. (2013), “War and security, women and gender: an overview of the issues”, *Gender & Development*, 21(3), pp. 433–452. <https://doi.org/10.1080/13552074.2013.846632>
- Connell, R. W. (1987), *Gender and power*, Cambridge: Polity

- Cooper-White, P. (2014), “Intersubjectivity.” στο Leeming, D.A. (επιμ.) *Encyclopedia of Psychology and Religion*, Boston: Springer, https://doi.org/10.1007/978-1-4614-6086-2_9182
- Darden, J. T. (2023), “Ukrainian wartime policy and the construction of women’s combatant status”, *Women’s Studies International Forum*, 96, <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2022.102665>
- Dixon, R. (2024), “Under Putin, a militarized new Russia rises to challenge U.S. and the West”, *The Washington Post*, <https://www.washingtonpost.com/world/interactive/2024/putin-values-russian-society-conservatism/> (τ.π. 17.01.2025)
- Dodds, K., Taylor, Z., Akbari, A., Broto, V. C., Detterbeck, K., Inverardi-Ferri, C., Woon, C. Y. (2023), “The Russian invasion of Ukraine: implications for politics, territory and governance”, *Territory, Politics, Governance*, 11(8), pp. 1519–1536, <https://doi.org/10.1080/21622671.2023.2256119>
- Enloe, C. (2000), *Maneuvers: The international politics of militarizing women’s lives*, California: University of California Press
- Enloe, C. (2014), *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, (2^η εκδ.), London: University of California Press
- Enloe, C. (2016), *Globalization and Militarism*, (2^η εκδ.), Maryland: Rowman & Littlefield
- Enloe, C. (2023), *Twelve Feminists Lessons of War*, California: University of California
- Enloe, C. (2023), “Women and war: Gender and militarism in wartime Ukraine”, *Journal of International Affairs*, 75(2), pp. 285–292, <https://www.jstor.org/stable/27231753>
- EU 4 Gender Equality. (2023), “Country gender profile: Ukraine”, EU, https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2023/09/eu4genderhelpdesk_ukrainegenderprofile_2023-cgp_v3.pdf (τ.π. 17.01.2025)
- Friedan, B. (1963), *The Feminine Mystique*, New York: W. W. Norton

- Garcia, C. (2022), “Gender-based violence in times of war and armed conflicts”, GGI, <https://igg-geo.org/en/2022/05/25/gender-based-violence-in-times-of-war-and-armed-conflicts/> (τ.π. 17.01.2025)
- Gaufman, E. (2023), “Damsels in distress: Fragile masculinity in digital war”, *Media, War & Conflict*, 16(4), 516-533, <https://doi.org/10.1177/17506352221130271>
- Gilbert, D. (2024), “A Russian network is promoting an AI-manipulated Biden video”, *Wired*, <https://www.wired.com/story/russia-disinformation-network-ai-generated-biden-video/> (τ.π. 17.01.2025)
- Goldstein, J. S. (2003), *War and gender: How gender shapes the war system and vice versa*, Cambridge: Cambridge University Press
- Groes-Green, C. (2009), “Hegemonic and Subordinated Masculinities: Class, Violence and Sexual Performance Among Young Mozambican Men”, *Nordic Journal of African Studies*, 18(4), 19. <https://doi.org/10.53228/njas.v18i4.216>
- Harding, S. (1991), *Whose Science/Whose Knowledge?*, Milton Keynes: Open University Press
- Harding, S. (1993), “Rethinking Standpoint Epistemology: What is Strong Objectivity?” in L. Alcoff and E. Potter (eds.), *Feminist Epistemologies*, New York/London: Routledge, pp. 437-470
- Harding, S. (2001), “Comment on Walby’s ‘Against Epistemological Chasms: The Science Question in Feminism Revisited’: Can Democratic Values and Interests Every Play a Rationally Justifiable Role in the Evaluation of Scientific Work?”, *Signs*, Vol. 26(2): 511-525
- Harding, S. (2004), *The Feminist Standpoint Theory Reader*, New York/London: Routledge
- Harlan, C. (2022), “In a War of Terrible Choices, These Are the Fighting-Age Men Who Left Ukraine.” *Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/world/2022/03/09/ukraine-men-leave/> (τ.π. 15.12.2024)
- Hopkins, V. (2022), “In Video, a Defiant Zelensky Says ‘We Are Here’”, <https://www.nytimes.com/2022/02/25/world/europe/zelensky-speech-video.html> (τ.π. 15.12.2024)

- Howe, M. (2024), “Moment Ukrainian men yell ‘get away from me’ as they are dragged out of nightclubs and restaurants by army recruiters during targeted raids”, *Daily Mail*, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-13955497/Ukrainian-men-dragged-nightclubs-restaurants-army-recruiters-targeted-raids.html> (τ.π. 17.01.2025)
- International Committee of the Red Cross (ICRC), *Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War (Third Geneva Convention)*, 75 UNTS 135, 12 August 1949, <https://www.refworld.org/legal/agreements/icrc/1949/en/35606>
- Iryskina, I. (2022), “The situation of Ukrainian trans people during the war”, <https://www.insight-ukraine.org/en/blog/the-situation-of-ukrainian-trans-people-during-the-war> (τ.π. 15.12.2024)
- Johnson, J. E. (2023), “How Russia’s war in Ukraine can change gender studies”, *Front. Sociol.*, 8, <https://doi.org/10.3389/fsoc.2023.1220438>
- Keohane, R. O. (1998), “Beyond Dichotomy: Conversations between International Relations and Feminist Theory”, *International Studies Quarterly*, 42(1), pp. 193–197, <http://www.jstor.org/stable/2600824>
- Khromeychuk, O. (2018), “From the Maidan to the Donbas: The limitations on choice for women in Ukraine”, Attwood, L., Yusupova, M. & Schimpfoessl, El. (επιμ.), *Gender and choice after socialism*, London: Palgrave Macmillan, pp. 47-78, DOI: [10.1007/978-3-319-73661-7_3](https://doi.org/10.1007/978-3-319-73661-7_3)
- Koshulko, O. & Dluhopolskyi, O. (2022), “Exploring Women’s Resistance Against Occupation and War in Ukraine”, *Estudos Feministas*, 30(1), pp. 1–12, <https://www.jstor.org/stable/48663145>
- Kratochvil, P. & O’Sullivan, M. (2023), “A war like no other: Russia’s invasion of Ukraine as a war on gender order”, *European Security*, 32(3), pp. 347-366, <https://doi.org/10.1080/09662839.2023.2236951>
- Landman, M. (2006), “Getting quality in qualitative research: A short introduction to feminist methodology and methods”, *Proceedings of the Nutrition Society*, 65(4), pp. 429-433, <https://doi.org/10.1079/PNS2006518>

- Lee, Y., Albright, L. & Malloy, T. E. (2001), “Social Perception and Stereotyping: An Interpersonal and Intercultural Approach”, *International Journal of Group Tensions*, 30, pp. 183-209, DOI: [10.1023/A:1005256425413](https://doi.org/10.1023/A:1005256425413)
- LGBT Human Rights Nash Svit Center. (2022), *LGBTQ Situation in Ukraine in 2022. Report*, Kyiv: LGBT Human Rights Nash Svit Center, <https://gay.org.ua/publications/Situation-of-LGBTQ-in-Ukraine-Summer-2022-ENG.pdf>
- Lutsevych, O. (2025), “A rapid ceasefire in Ukraine could lead Donald Trump into a Russian trap”, Chatham House, <https://www.chathamhouse.org/2025/01/rapid-ceasefire-ukraine-could-lead-donald-trump-russian-trap> (τ.π. 17.01.2025)
- Luxmoore, M. (2022), “If war with Russia comes, Ukrainian women will be on the front lines”, *Wall Street Journal*, <https://www.wsj.com/articles/if-war-with-russia-comes-ukrainian-women-will-be-on-the-front-lines-11645113866> (τ.π. 15.12.2024)
- MacKenzie, M. (2015), *Beyond the band of brothers: The US military and the myth that women can't fight*, Cambridge: Cambridge University Press
- Makoi, A. (2024), “Ukrainian soldier dressed as a woman to avoid combat”, *The Telegraph*, <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2024/05/08/ukrainian-soldier-dressed-as-a-woman-to-avoid-combat/> (τ.π. 17.01.2025)
- Malchevska, O. (2023), “‘It’s like playing with death’- Ukraine’s female front-line soldiers”, *BBC News*, <https://www.bbc.com/news/world-europe-66254964> (τ.π. 15.12.2024)
- Mannell, T. (2023), “Hide the girls: Sexual Violence in the Russia-Ukraine War”, University of North Carolina, pp. 1-95, file:///C:/Users/papadea.s/Downloads/tessa_mannell_honors_thesis.pdf (τ.π. 15.12.2024)
- Martsenyuk, T., Grytsenko, G. & Kvit, A. (2016), “The ‘invisible battalion’: Women in ATO military operations in Ukraine”, *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, 2, pp. 171-187.
- Mickelsson, T. B. (2023), “Safety, Shame, and Ambiguity — the Case of Ukrainian Male Refugees”, *International Migration Review*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/01979183231216075>

- Mingst, K. A. & Arreguín -Toft, I. M. (2017), *Essentials of International Relations* (7^η εκδ.), New York: W. W. NORTON & COMPANY
- Mohajan, D. & Mohajan, H. (2022), “Feminism and feminist grounded theory: a comprehensive research analysis”, MPRA, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/114914/> (τ.π. 17.01.2025)
- Neuendorf, K.A. & Kumar, A. (2016), “Content Analysis”, *The International Encyclopedia of Political Communication*, Cleveland State University, <https://doi.org/10.1002/9781118541555.wbiepc065>
- NGO Girls & World Vision. (2024), “Gender-Based Violence in Ukraine Amid War: An Assessment Report”, pp. 3-145, <file:///C:/Users/papadea.s/Downloads/Gender-Based%20Violence%20EN.pdf> (τ.π. 15.12.2024)
- Nikolayenko, O. & DeCasper, M. (2018), “Why Women Protest: Insights from Ukraine’s EuroMaidan”, *Slavic Review*, 77(3), pp. 726–751, <https://www.jstor.org/stable/26565656>
- Nimmrich, J., Fechner, L. & Tsiupak, Z. (2023), “Heroes in hindsight”, *The New Federalist*, <https://www.thenewfederalist.eu/heroes-in-hindsight?lang=fr> (τ.π. 15.12.2024)
- Nordas, R. & Cohen, D. K. (2021), “Conflict-Related Sexual Violence”, *Annual Review of Political Science*, 24, pp. 193-211, <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-041719-102620>
- Office of the High Commissioner for Human Rights. (2023), *Ukraine: civilian casualty update 24 September 2023*, United Nations, <https://www.ohchr.org/en/news/2023/09/ukraine-civilian-casualty-update-24-september-2023> (τ.π. 15.12.2024)
- Onuf, N. (1989), *World of our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, South Carolina: University of South Carolina Press
- OSCE PA. (2023), “2023 Gender Report: Understanding and Addressing the Gendered Consequences of the War in Ukraine”, *The Annual Report of the OSCE PA Special Representative on Gender Issues*, pp. 1-53, <https://www.oscepa.org/en/documents/special-representatives/gender-issues/report-17/4717-pdf-2023-gender-report-understanding-and-addressing-the-gendered-consequences-of-the-war-in-ukraine-eng/file> (τ.π. 15.12.2024)

- Oyeleye, A. & Jiang, S. (2023), "Women in the War: A Gendered Analysis of Media Coverage of the Russian-Ukraine War", *Journal of International Women's Studies*, 25(6), pp. 1-18, <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol25/iss6/7/#:~:text=https%3A/vc.bridgew.edu/jiws/vol25/iss6/7>
- Phillips, S. D. & Martsenyuk, T. (2023), "Women's agency and resistance in Russia's war on Ukraine: From victim of the war to prominent force", *Women's Studies International Forum*, Vol. 98, <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2023.102731>
- Preiss, M., Fňášková, M., Berezka, S., Yevmenova, T., Heissler, R., Sanders, E., Winnette, P., Rektor, I. (2024), "War and women: An analysis of Ukrainian refugee women staying in the Czech Republic", *Glob Ment Health (Camb)*, DOI: 10.1017/gmh.2024.7
- Reuters. (2022), "Soft power: Czech designer makes 'Zelenskiy pillows' to help Ukraine", *Reuters*, <https://www.reuters.com/lifestyle/soft-power-czech-designer-makes-zelenskiy-pillows-help-ukraine-2022-03-18/> (τ.π. 17.01.2025)
- Reuters. (2024), "Zelenskyy says Ukraine must try to ensure war ends next year through diplomacy", *NBC News*, <https://www.nbcnews.com/news/world/zelenskyy-ukraine-russia-war-end-diplomacy-rcna180456> (τ.π. 17.01.2025)
- Romanets, M. (2017), "Virtual warfare: Masculinity, sexuality, and propaganda in the Russo-Ukrainian War", *East/West: Journal of Ukrainian Studies*, 4(1), 159. doi:10.21226/t26880
- Sadriu, B. (2021), "Narratives in International Study Research", *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*
- Shevtsova, M. (2022), "Choosing to stay? Lesbian, gay, bisexual, trans and queer people and the war in Ukraine", *European Journal of Politics and Gender*, 5(3), pp. 399–401, <https://doi.org/10.1332/251510821X16539490008307>
- Shevtsova, M. (2023), "Solidarity test: challenges of forced LGBTIQ migration and activism in Central-Eastern European countries in the context of Russia's war on Ukraine", *European Societies*, 26(2), pp. 323–345. <https://doi.org/10.1080/14616696.2023.2181372>
- Shevtsova, M. (2024), "Queering Displacement: The State of the Ukrainian LGBTQ+ Community During the Russian-Full Scale Invasion", *Global Public Policy Institute*, pp. 1-14,

- https://gppi.net/media/Shevtsova_2024_Queering_Displacement_FINAL.pdf
(τ.π. 15.12.2024)
- Sjoberg, L. & Gentry, C. E. (2007), *Mothers, Monsters, Whores: Women's Violence in Global Politics*, London: Zed Books
- Sjoberg, L. (2013), *Gendering Global Conflict: Toward a Feminist Theory of War*, New York: Columbia University Press
- Sjoberg, L. & Thies, C. G. (2023), "Gender and International Relations", *Annual Review of Political Science*, 26, pp. 451-467, <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051120-110954>
- Steans, J. (2014), *Φύλο και Διεθνείς Σχέσεις*, μτφρ. Βασιλάκη, Ρ., Αθήνα: Πεδίο [επιστημονική επιμέλεια Καραγιαννοπούλου Χ]
- Steinem, G. (1994), *Moving Beyond Words: Age, Rage, Sex, Power, Money, Muscles: Breaking Boundaries of Gender*, New York: Simon & Schuster
- Sullivan, R. (2022), "Ukrainian sniper 'Charcoal' is lauded as modern-day 'Lady Death'", *Independent*, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-sniper-lady-death-charcoalb2051925.html> (τ.π. 15.12.2024)
- Tarkhanova, O. & Pyrogova, D. (2023), "Forced displacement in Ukraine: understanding the decision-making process", *European Societies*, 26(2), pp. 481–500. <https://doi.org/10.1080/14616696.2023.2280680>
- Theise, E. & Husieva, Y. (2024), "Ukraine halts passport services for men living abroad", *DW*, <https://www.dw.com/en/ukraine-halts-passport-services-for-men-living-abroad/a-68923603> (τ.π. 17.01.2025)
- Thomson, J. (2020), "Gender and Nationalism", *Nationalities Papers*, 48(1), pp. 3–11, <https://doi.org/10.1017/nps.2019.98>
- Tickner, J. A. (1997), "You Just Don't Understand: Troubled Engagements between Feminists and IR Theorists", *International Studies Quarterly*, 41(4), 611–632, <http://www.jstor.org/stable/2600855>
- Tickner, J. A. (2005), "What Is Your Research Program? Some Feminist Answers to International Relations Methodological Questions", *International Studies Quarterly*, 49(1), 1–21, <http://www.jstor.org/stable/3693622>

- UN. (2014), “Women’s Rights are Human Rights”, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Events/WHRD/WomenRightsAreHR.pdf> (τ.π. 15.12.2024)
- UN, (2022), “UN report details summary executions of civilians by Russian troops in northern Ukraine”, <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/12/un-report-details-summary-executions-civilians-russian-troops-northern> (τ.π. 17.01. 2025)
- UN. (2023), “Ukraine: Rape and torture by Russian forces continuing, rights experts report”, <https://news.un.org/en/story/2023/09/1141417> (τ.π. 17.01.2025)
- UN news. (2022), “Ukraine war-induced crisis affecting women and girls disproportionately: UN report”, <https://news.un.org/en/story/2022/09/1127391> (τ.π. 15.12.2024)
- UN Women. (2022), “Rapid Gender Analysis of Ukraine, UN Women and Care International”, Ukraine, <https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-05/Rapid-Gender-Analysis-of-Ukraine-en.pdf> (τ.π. 15.12.2024)
- UNDP. (2023), “Ukraine Human Impact Assessment”, pp. 1-128, <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-3.pdf> (τ.π. 15.12.2024)
- Warren, M. A. (1985), *Gendercide: The implications of sex selection*, Totowa: NJ: Rowman & Allanheld
- Winterbotham, E. (2023), “The Impact of Gendered Narratives in the Conflict in Ukraine”, Global Center on Cooperative Security, <http://www.jstor.org/stable/resrep52706> (τ.π. 15.12.2024)
- Włodkowska, A. (2023), “What remains unseen: The Russia-Ukraine War from the gender perspective”, *Journal of International Affairs*, 75(2), pp. 157–168, <https://www.jstor.org/stable/27231744>
- Wojnicka, K., Mellström, U., & de Boise, S. (2022), “On war, hegemony and (political) masculinities”, *NORMA*, 17(2), 83–87. <https://doi.org/10.1080/18902138.2022.2069856>
- Yuval-Davis, N. & Anthias, F. (1989), *Woman-Nation-State*, London: Macmillan
- Zalewski, M. (1993), “Feminist standpoint theory meets International Relations theory: A feminist version of David and Goliath?” *The Fletcher Forum of World Affairs*, 17(2), 13–32. <http://www.jstor.org/stable/45288849>

